

ELMI TƏDQIQAT

Beynəlxalq onlayn elmi jurnal

SCIENTIFIC RESEARCH

International online scientific journal

aem.az

e-ISSN: 2789-6919

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

ELMİ TƏDQIQAT

Beynəlxalq onlayn elmi jurnal

İmpakt Faktor: 0.864

Cild: 3 Sayı: 3

SCIENTIFIC RESEARCH

International online scientific journal

Impact Factor: 0.864

Volume: 3 Issue: 3

Bakı – Baku

2023

Jurnal 01.03.2021-ci ildə
Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin reyestrinə
daxil edilmişdir.
Reyestr № 4336

The journal is included in the
register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
01.03.2021.
Registration № 4336

Redaksiyanın ünvanı
AZ1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address
AZ1073, Baku,
Matbuat avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 807 67 68
+994 12 510 63 99

E-mail:
tedqiqat1707@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International indices

e-ISSN: 2789-6919
DOI: 10.36719

CiteFactor
Academic Scientific Journals

MENDELEY

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.
© It is necessary to use reference while using the journal materials.
© <https://aem.az>
© info@aem.az

Təsisçi və baş redaktor

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Founder and Editor-in-Chief

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Redaktor

Assoc. Prof. Dr. İlham MƏMMƏDLİ, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan
m_ilham63@mail.ru

Editor

Assoc. Prof. Dr. İlham MAMMADLI, ANAS Institute of Literature / Azerbaijan
m_ilham63@mail.ru

Redaktor köməkçisi

Magistrant Aytən MƏCNUNLU, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
aytanmacnuzade@gmail.com

Assistant editor

Master Aytan MAJNUNLU, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
aytanmacnuzade@gmail.com

Dillər üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Aytac ZEYNALOVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan

Language editors

Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Aytaj ZEYNALOVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan

Elmi sahələr üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Şəhla SƏMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Müseyib İLYASOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Əli ZALOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Yaşar MEHRƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Xatirə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Afərin ABBASOVA, Qərbi Kaspi Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Həbibə ALLAHVERDİYEVƏ, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Şəfəq ABDULLAYEVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elza ORUCOVA, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mahir HACIYEV, Heyvandarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz ƏHLİMANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Tərxan CƏBRAYILOV, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Zəfər CƏFƏROV, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti / Azərbaycan
Dr. Fuad RZAYEV, AMEA Zoologiya İnstitutu / Azərbaycan

Editors in scientific fields

Prof. Dr. Shahla SAMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Museyib ILYASOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Ali ZALOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Yashar MEHRALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Khatira HUSEYINOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Afarin ABBASOVA, Western Caspian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Habiba ALLAHVERDIYEVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shafag ABDULLAYEVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elza ORUJOVA, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mahir HAJIYEV, Animal Husbandry Scientific Research Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz AHLIMANOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Tarkhan JABRAYILOV, Azerbaijan University of Architecture and Construction / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Zafar JAFAROV, Azerbaijan University of Architecture and Construction / Azerbaijan
Dr. Fuad RZAYEV, Institute of Zoology of ANAS / Azerbaijan

REDAKSIYA HEYƏTİ

Humanitar və ictimai elmlər

Prof. Dr. Nərgiz AXUNDOVA, AMEA Tarix İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Yerden KAJIBEK, Qazax dili Akademiyası / Qazaxıstan
Prof. Dr. İrina KREYDİÇ, Ukrayna Milli Texniki Universitetinin İqor Sikorski adına Kiyev Politeknik İnstitutu / Ukrayna
Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa
Prof. Dr. Uqanbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan Dövlət Universiteti / Monqolustan
Prof. Dr. Nataly MİŞİNA, Odessa Hüquq Akademiyası / Ukrayna
Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Qazaxıstan
Prof. Dr. Masumə DAEİ, Təbriz Payame Noor Universiteti / İran İslam Respublikası
Prof. Dr. Yelena ŞİŞKİNA, Həştərxan Dövlət Memarlıq-İnşaat Mühəndisliyi Universiteti / Rusiya
Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Biləcik Şeyx Edəbali Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Şikar QASIMOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Universiteti / Gürcüstan
Prof. Dr. Elza MOLLAYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Asiman QULİYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Kulaş MAMİROVA, Qazaxıstan Milli Qadın Pedaqoji Univeristetini / Qazaxıstan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Elza ALİŞOVA, Girne Amerikan Universiteti / Türkiyə
Assoc. Prof. Dr. Dürdanə MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Gülnoz SATTOROVA, ÖEA Özbək Dili, Ədəbiyyatı və Folkloru İnstitutu / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Rəşad HÜSEYNOV, Xəzər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İlkin QULUSOY, Qafqaz Universiteti / Türkiyə
Assoc. Prof. Dr. Qərənfil QULİYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Hacer DOLANBAY, Muş Alparslan Universiteti / Türkiyə
Dr. Rövşən RAMİZOĞLU, Selcuk Universiteti / Türkiyə

Təbiət elmləri

Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Onur URAL, Selcuk Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Nikolay BRİKO, İ.M.Seçenov adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universiteti / Rusiya
Prof. Dr. Duyğu KILIÇ, Amasya Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. İlham ŞAHMURADOV, AMEA Botanika İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Zöhrab QARAYEV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Mehmet ÜNLÜ, Marmara Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. İlham KAZIMOV, M.Topçubaşov adına Elmi Cərrahiyyə Mərkəzi / Azərbaycan
Prof. Dr. İbadulla AĞAYEV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi Dövlət Unversiteti / Gürcüstan
Prof. Dr. Elxan NURİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Asif MANAFOV, AMEA Zoologiya İnstitutu / Azərbaycan
Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan
Prof. Ali AZQANI, Taylerdəki Texas Universiteti / ABŞ
Dr. Xanzoda YULDAŞEVA, Tibb İşçilərinin Peşə Kvalifikasiyasının İnkişafı Mərkəzi / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Şikar ƏHMƏDOV, Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz ƏHLİMANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Aytəkin AXUNDOVA, Bakı Slayyan Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Fərid NAĞIYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Svetlana QORNOVSKAYA, Beloserkovsk Milli Aqrar Universiteti / Ukrayna

Dəqiq elmlər

Prof. Dr. Yusif MƏMMƏDOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna
Prof. Dr. Eldar MƏSİMOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Maarif CƏFƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Səadət KƏRİMİ, Kral Texnologiya İnstitutu / İsveç

Texnika elmləri

Prof. Dr. Cəlaləddin MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Valeriy LİSENKO, Ümumrusiya Metroloji Xidmət Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Univeristet / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Mövlud HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

EDITORIAL BOARD

Humanities and social sciences

Prof. Dr. Nargiz AKHUNDOVA, Institute of History of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Erden KAJIBEK, Kazakh Language Academy / Kazakhstan
Prof. Dr. Irina KREYDICH, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» / Ukraine
Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAWA, Nicolaus Copernicus University / Poland
Prof. Dr. Uuganbayar MYAGMARSUREN, Mongolian State University / Mongolia
Prof. Dr. Natalya MISHINA, Odessa Law Academy / Ukraine
Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N. Gumilyov Eurasian National University / Kazakhstan
Prof. Dr. Masuma DAEI, Payame Noor University of Tabriz / Islamic Republic of Iran
Prof. Dr. Yelena SHISHKINA, Astrakhan State University of Architecture and Construction Engineering / Russia
Prof. Dr. Cihan OZDEMIR, Bilecik Şeykh Edebali University / Turkey
Prof. Dr. Shikar GASIMOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Iya ZUMBULADZE, Kutaisi State University / Georgia
Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Kulash MAMIROVA, Kazakhstan National Woman Pedogogical Institute / Kazakhstan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Elza ALISHOVA, Girne American University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Durdana MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Gulnoz SATTOROVA, Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the UAS / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Rashad HUSEYNOV, Khazar University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ilkin GULUSOY, Kafkas University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Garanfil GULIYEVA, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Hajer DOLANBAY, Mush Alparslan University / Turkey
Dr. Rovshan RAMIZOGHLU, Seljuk University / Turkey

Natural sciences

Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Onur URAL, Seljuk University / Turkey
Prof. Dr. Nikolay BRICO, First Moscow State Medical University named after I.M.Sechenov / Russia
Prof. Dr. Duyghu KILICH, Amasya University / Turkey
Prof. Dr. Ilham SHAHMURADOV, Institute of Botany of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Zohrab GARAYEV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Mehmet UNLU, Marmara University / Turkey
Prof. Dr. Ilham KAZIMOV, Scientific Surgery Center named after M.Topchubashov / Azerbaijan
Prof. Dr. Ibadulla AGHAYEV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi State University / Georgia
Prof. Dr. Elkhani NURIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Asif MANAFOV, Institute of Zoology of ANAS / Azerbaijan
Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan
Prof. Ali AZGANY, University of Texas at Tyler / USA
Dr. Khanzoda YULDASHEVA, Center for Professional Development of Medical Workers / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shikar AHMADOV, Agricultural Scientific Research Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz AHLIMANOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Aytikin AKHUNDOVA, Baku Slavic University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Farid NAGHIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Svetlana GORNOVSKAYA, Beloserkovsk National Agrarian University / Ukraine

Exact sciences

Prof. Dr. Yusif MAMMADOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine
Prof. Dr. Eldar MASIMOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Maarif JAFAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Saadat KARIMI, Royal Institute of Technology / Sweden

Technical sciences

Prof. Dr. Jalaladdin MAMMADOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Prof. Dr. Valery LISENKO, All-Russian Metrological Service Research Institute / Russia
Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Movlud HUSEYNOV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/19/7-11>

Məmməd Babazadə

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
magistrant
memmed.babazade.98@mail.ru
UOT 621,311.22

ENERJİ BLOKUNUN MÜXTƏLİF REJİMLƏRDƏ TƏNZİMLƏNMƏSİ

Xülasə

Enerji blokunun müxtəlif rejimlərdə, sabit təzyiqdə ($P_0=\text{const}$), sürüşən təzyiqdə ($P_0=\text{var}$) və kombinəşdirilmiş təzyiqlərdə iş rejimi və bu rejimlərin əsas və köməkçi avadadanlıqların temperatur rejiminə təsiri tədqiq edilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, dəyişən rejimdə əlverişli üsul sürüşən təzyiq rehinində işləməkdir. Bu rejimdə turbinə gələn buxarın miqdarı drossel klapanlarını bağlamaqla azaldılır təzyiq sabit saxlanılır. Bu halda klapanlar bağlanması 10%-ə qədər itkilərə səbəb olur və blokun texniki iqtisadi göstəriciləri azalır. Enerji bloku parametrlərin dəyişməsindən, yanacağıın növündən, kondensatordakı vakuunun dəyişməsindən asılı olaraq dəyişən rejimdə işləyir. Rejimin dəyişməsinə səbəb isə elektrik yüküdür. Ona görə də bloklar layihə olunarkən onun həm nominal həm də dəyişən rejimdə işləməsi nəzərə alınmalıdır. Əsas şərtlərdən biri dəyişən rejimdə turbinin etibarlılığının və faydalılığının azalmamasıdır. Əsasən dəyişən rejimin buxar qazanının işinə daha çox təsiri olur. Buna əsasən yanacağıın növü (iki növ yanacağıdan istifadə olunması, xarici havanın temperaturu, səthlərin təmizliyi və s) daxildir. İkinci üsul sürüşən təzyiq rejimidir. ($P_0=\text{var}$). İES-də rejim dəyişdikdə onun işləmə qabiliyyəti və texniki iqtisadi göstəriciləridə dəyişir.

Açar sözlər: sürüşən təzyiq, nominal yük, qismən yükləmə rejimi, dəyişən rejim, istilik düşgüsü

Məmməd Babazadə

Azerbaijan State Oil and Industry University
master student
memmed.babazade.98@mail.ru
UOT 621,311.22

Adjustment of the energy block in different modes

Abstract

The working mode of the power unit in different modes, constant pressure ($P_0=\text{const}$), sliding pressure ($P_0=\text{var}$) and combined pressures and the effect of these modes on the temperature regime of the main and auxiliary equipment were studied. In this mode, the amount of steam coming to the turbine is reduced by closing the throttle valves, the pressure is kept constant. In this case, closing the valves causes losses up to 10% and the technical and economic indicators of the block decrease. The power block works in a variable mode depending on the change of parameters, the type of fuel, and the change of the vacuum in the condenser. The reason for the change of the mode is the electric load. Therefore, when designing the blocks, its operation in both the nominal and variable mode should be taken into account. One of the main conditions is the reliability and usefulness of the turbine in the variable mode. does not decrease. Basically, the variable mode has a greater effect on the operation of the steam boiler. It mainly includes the type of fuel (use of two types of fuel,

external air temperature, surface cleanliness, etc.). The second method is the sliding pressure mode. ($P_0=\text{var}$). When the mode changes in the NPP, its working capacity and technical economic indicators change.

Keywords: sliding pressure, rated load, partial load mode, variable mode, heat loss

Giriş

İstilik elektrik stansiyalarında enerji blokları, elektrik enerjisinin tələbatında asılı olaraq müxtəlif rejimlərdə işləyirlər. Bu zaman elektrik enerjisinin tələbatından asılı olaraq, turbinə gələn buxarın miqdarı artırılı və azaldıla bilər. Bunun üçün turbində tənzimləmə sistemi tətbiq edilir. Turbinin yükünü dəyişdikdə isə, buxarın parametrləri dəyişir, bu halda turbində müxtəlif rejimlər tətbiq olunur. Qismən yükləmə rejimində turbinin qarşısında buxarın təzyiqi sabit saxlanıla bilər ($P_0=\text{const}$ rejimi) (Məmmədova, Nəsirov, 2017: 113).

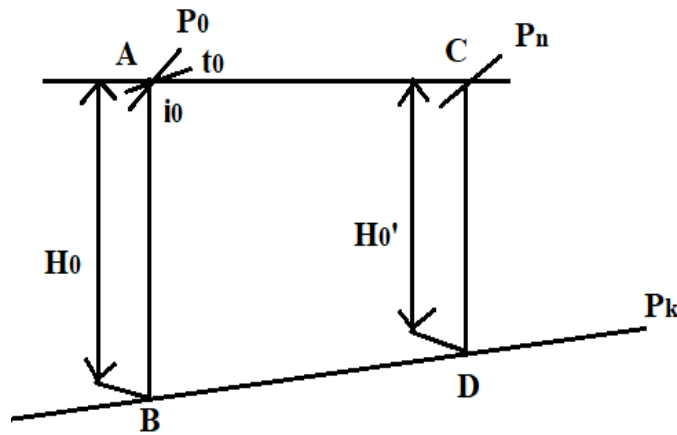
Dəyişən rejimdə ən elverişli üsul sürüşən təzyiq üsuludur. Sürüşən təzyiq rejimində turbin dayanıqlı və qənaətcil işləyir. Sürüşən təzyiqə keçdikdə turbinin qarşısında drossel klapanları tam açıq vəziyyətdə saxlanılır, turbinin yükü isə bəsləyici nasosun məhsuldarlığını və dövrlər sayını dəyişməklə əldə edilir. Turbinin yükünü azaltmaq lazım gəldikdə bəsləyici nasosun gücünü azaldılır. Bu halda kritikdən yüksək parametr ilə işləyən stansiyalarda turbin intiqallı bəsləyici nasoslardan istifadə olunduğundan, intiqal turbininə gələn buxarın miqdarı da azalır, artıq qalan buxar turbinin slindrində əlavə güc yaradır (Dyadichenko, Shvarts, Kolbasnikov, 1996: 4-5).

Tədqiqatlar göstərir ki, blok sürüşən təzyiq rejimində işlədikdə qazanda xüsusi yanacaq sərfi azalır, turbinin yüksək təzyiq slindirində həqiqi istilik düşgüsü artır, bəsləyici nasosun intiqal turbininə gələn buxarın miqdarı və tələb olunan güc azalır, turbinin yüksək təzyiq slindirinin daxili gücü artır və nəticədə YTS-də nisbi daxili faydalı iş əmsalı artır. Buxar turbinləri əsasən iki növ tənzim sistemi ilə işləyir (Zlobin, 2020: 88).

1) Sabit təzyiqli sistem

2) Sürüşən təzyiqli sistem

Sabit təzyiqli tənzimləmə turbin qurğusu tərəfindən yerinə yetirilir. Bu halda buxar qazanında və baş buxar kəmərlərində başlanğıc təzyiq sabit saxlanılır. Yükü dəyişmək üçün tənzimləyici klapanlar bağlanılır. Bu zaman isə itkilər əmələ gəlir. Ona görə də son zamanlar sürüşən təzyiqli tənzimləmədən daha geniş istifadə olunur. Bu rejimin bir sıra müsbət cəhətləri mövcuddur. Bu rejimdə buxar qazanı və borular aşağı təzyiqdə işlədiyindən onların etibarlılığı artır, işləmə müddət uzanır, tənzimləmə zamanı buxarın təzyiqi dəyişir, temperatur isə sabit qalır. Beləliklə turbinin yüksək təzyiqli hissələrində temperatur gərginliyi əmələ gəlmir. Sürüşən təzyiqlə işləyən turbinlərdə tənzim pilləsi qoyulmur, nəticədə turbinin quruluşu sadə alınır (Ilichev, Khakhalov, 2018: 10).

Şəkil 1.1 $P_0=\text{const}$ halında drossel tənzimlənməsi ilə işləyən turbin qurğusunda genişlənmə prosesi h-s diaqramı üzrə təsviri

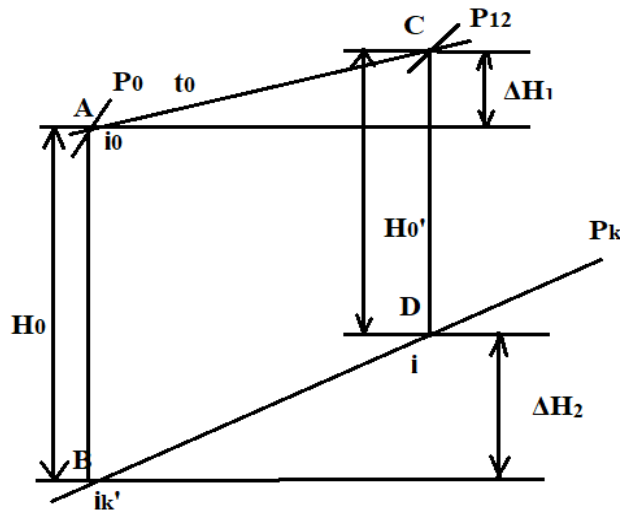
P_0, T_0 normal rejimdə turbinə verilən buraxın parametrləridir (AB xətti).
 H_0 -ideal halda adiaba üzrə turbindəki istilik düşgüsünü göstərir.
 Onda termiki faydalı iş əmsalı

$$\eta_{t0} = H_0 / Q_1 = H_0 / (i_0 - i_k') \quad 1.1$$

Q_1 -buxar generatorunda 1kq buxara verilən istiliktir. i_0 və i_k' turbinə gələn buxarın və kondensatordan çıxan buxarın entalpiyasıdır. Klapanlar bağlı olduğundan drosellənmə prosesi (AC) xətti üzrə gedir. Drosellənmə zamanı $i_0 = \text{const}$. CD xətti isə dəyişən rejimdə ideal halda adiabatik istilik düşgüsüdür. H_0^1 -drosellənmədən sonra ki, adiabatik istilik düşgüsüdür. Dəyişən rejimdə termiki faydalı iş əmsalı

$$\eta_t = H_0^1 / Q_1 = H_0 / Q_1 = H_0^1 / H_0 = \eta_{t0} \eta_{dr} \quad 1.2$$

Məlum olur ki, dəyişən rejimdə turbinə gələn buxar axını droselləndiyinə görə termiki faydalı iş əmsalı azalır.

Şəkil 1.2-də Sürüşən təzyiqli tənzimləmədə ($P_0 = \text{var}$) rejimi ilə işləyən turbinlərdə buxarın genişlənmə prosesi üzrə h-s diaqramı üzrə göstərilmişdir (Rzaev, Kelbaliyev, Bayramov, 2002: 267-268).

$P_0 = \text{var}$ rejimində turbində genişlənmə prosesinin h-s diaqramı

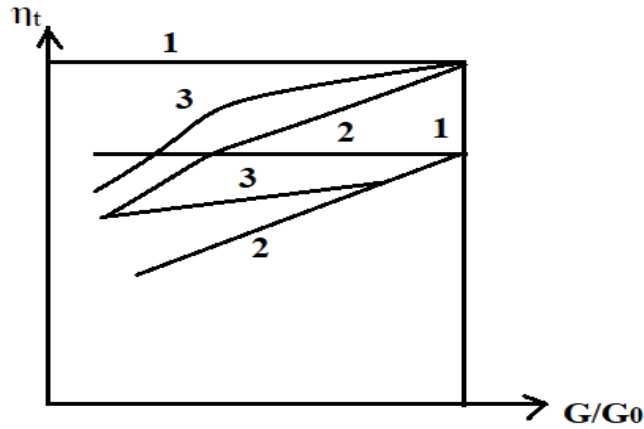
AB xətti ilə normal rejimdə sürüşən təzyiqlə işləyən turbinlərdə adiabatik genişlənmə prosesi göstərilmişdir. Rejim dəyişdikdə nasosun gücünü dəyişdikdə buxarın təzyiqi P_0 dan P_{12} -ə azalır. Bu hal C nöqtəsi ilə göstərilir. CD xətti ilə dəyişən rejimdə sürüşən təzyiqli tənzimləmədə turbində adiabatik istilik düşgüsü H_0^1 ilə göstərilmişdir. Göründüyü kimi başlanğıc entalpiya ΔH_1 qədər artır. İşlənmiş buxarın entalpiyası ΔH_2 qədər artır. Onda termiki faydalı iş əmsalı

$$\eta_t = \frac{H_0^1}{Q_1} = \frac{H_0 + \Delta H_1 - \Delta H_2}{i_0 - i_k'} = \frac{H_0 - (\Delta H_2 - \Delta H_1)}{i_0 + \Delta H_1 - i_k'} = \frac{H_0(1 - \frac{\Delta H_2 - \Delta H_1}{H_0})}{Q_1 + \Delta H_1} = \frac{H_0(1 - \frac{\Delta H_2 - \Delta H_1}{H_0})}{Q_1(1 + \frac{\Delta H_1}{Q_1})} \quad 1.3$$

$$\eta_t = \eta_{t0} \frac{1 - \frac{\Delta H_2 - \Delta H_1}{H_0}}{1 + \frac{\Delta H_1}{Q_1}} \quad 1.4$$

Bu tənliklərdən görünür ki, dəyişən rejimdə sürüşən təzyiqli tənzimləmədə adiabatik istilik düşgüsü $\Delta H_2 - \Delta H_1$ qədər azalır. Qazandakı buxara verilən istiliyin miqdarı isə ΔH_1 qədər artmış

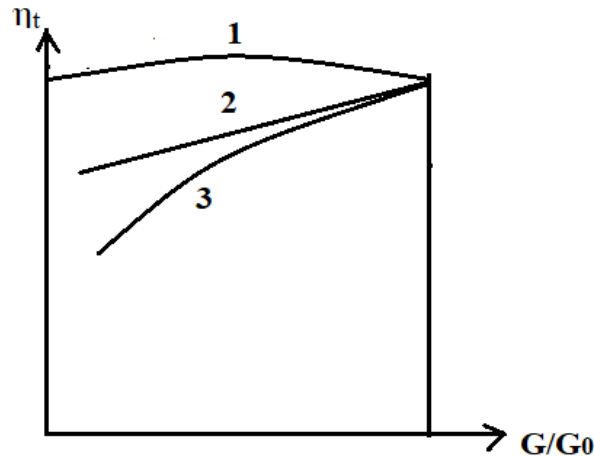
olur. Buda termiki faydalı iş əmsalının η_t azalmasına səbəb olur, lakin dəyişən rejimdə sürüşən təzyiqlə işlədikdə sabit təzyiqli tənzimləməyə nisbətən faydalılığı yüksək olur. Bu faydalılıq buxarın başlanğıc parametrləri artdıqca artır (Məmmədova, Omarov, 2018: 105-108).

Şəkil 1.3 Termiki faydalı iş əmsalının buxar axınının nisbətindən asılılığı

1-sabit təzyiqli sopro tənzimlənmə, 2-sabit təzyiqli drossel tənzimlənmə, 3-sürüşən təzyiqli tənzimlənmə

Kombinləşdirilmiş rejim-Bəzən buxar generatorunun ekran borularının dayanıqlılığını artırmaq üçün qızma və buxarlandırıcı hissədə təzyiqli kritik təzyiqdən yüksək, buxar qızdırıcı hissələrdə isə sürüşən təzyiqli saxlamaq daha əlverişlidir. Belə iş rejimi kombinləşdirilmiş iş rejimi adlanır. Bu rejimin üstünlüyü tənzimlənmə prosesinin geniş diapazonda aparmaq imkanının olmasıdır. Nəticədə buxar generatorunun yollarında qabaqdan qoyulan siyirtmə və əlavə drossel klapan qoyulur.

Şəkil 1.4 Kombinləşdirilmiş rejimdə drossel klapanının qoyulması

1-sabit təzyiqli sopro tənzimlənmə, 2-sabit təzyiqli drossel tənzimlənmə, 3-sürüşən təzyiqli tənzimlənmə

Nəticə

1. Turbin qurğusunun müxtəlif rejimləri tədqiq olunmuş.
2. Müəyyən olunmuşdur ki, maddənin sürüşən təzyiqdə işləməsi turbinin etibarlı və qənaətli işləməsinə səbəb olunur.

3. Tədqiqatlar göstərir ki, dəyişən rejimdə sürüşən təzyiqlə işlədikdə qazanda xüsusi yanacaq sərfi azalır, turbinin yüksək təzyiqlə slindirində həqiqi istilik düşgüsü artır, bəsləyici nasosun intiqal turbininə gələn buxarın miqdarı və tələb olunan güc azalır, turbinin yüksək təzyiqlə slindrinin daxili gücü artır və nəticədə YTS-də nisbi daxili faydalı iş əmsalı artır.

4. Analiz göstərir ki, bəzən qazanın buxarlandırma səthlərində kritikdən yüksək təzyiqlə, buxar qızdırıcı səthlərdə sürüşən təzyiqlə saxlamaq əlverişlidir, yəni kombinəlaşdırılmış rejimdən istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Ədəbiyyat

1. Məmmədova, C., Nəsirov, Ş. (201). "İstilik elektrik stansiyalarının iş və istismar rejimləri". Dərs vəsaiti. ADNSU, 113 s.
2. Dyadichenko, A., Shvarts, A., Kolbasnikov, A. (1996). Rabota moshchnykh energoblokov v peremennykh rezhimakh na skol'zyashchem davlenii. "Energetika". No. 6, s.4-5.
3. Zlobin, V. (2020). Paroturbinnyye ustanovki teplovykh i atomnykh elektrostantsiy. Chast' 2. Rezhimy raboty. Uchebnoye posobie. Sankt-Peterburg, 88 s.
4. Ilchev, V., Khakhalov, I. (2018). Rabota paroturbinnnykh ustanovok na peremennykh rezhimakh. Nauchny zhurnal "Stroyrnogo". No. 1 (10).
5. Rzayev, M., Kelbaliyev, R., Bayramov, N. (2002). Issues of efficiency of the 300 MW unit at partial loads. Conference proceeding Firt International Conference on Technical and Physical Problemc in Power Engineering. Baku Azerbaijan, p.267-268.
6. Məmmədova, C., Omarov, F. (2018). İstilik elektrik stansiyalarının qismən yükləmə rejimində təzyiqlə istismar üsulunun nəzəri tədqiqi. "Ekologiya və su təsərrüfatı". №. 4, s.105-108.

Göndərilib: 02.01.2023

Qəbul edilib: 25.02.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/19/12-15>**Səbinə Məmmədova**

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

magistrant

sabinamammadova@hotmail.com

VİRTUALİZASIYA VƏ ONUN BANKDA TƏTBİQİ

Xülasə

Bu məqalədə virtuallaşdırma texnologiyası haqqında əsas məlumatlar verilmişdir, onun növləri bir-bir qeyd olunmuş və hər bir növü ətraflı izah olunmuşdur. Növləri haqda ətraflı izahından sonra məqalədə virtualizasiyanın istifadə olunma sahələrindən, yəni müxtəlif peşə sahələrində, xüsusən də, bank sahəsində tətbiqindən və tətbiqin müəssisələrə verdiyi töhvədən danışılmışdır. Belə ki, virtuallaşdırma prosesi, əsasən, bir çox kiçik və böyük infrastruktura malik şirkətlər tərəfindən gündəlik prosesləri reallaşdırmaq üçün istifadə olunur. Bu səbəbdən informasiya texnologiya sahəsində virtuallaşdırma texnologiyalarına daha çox üstünlük verilir. Virtullaşdırmanın yaratdığı imkan nəticəsində müəssisə və ya təşkilatlar bir neçə fiziki serverdən istifadə etmək yerinə fiziki resursları yüksək olan ortaq bir serverdən istifadə edərək tələbata uyğun olaraq sistemləri virtual mühit vasitəsilə qururlar. Bu sistemlərin istifadəsi işi asanlaşdırdığı qədər, xərclərə də təsir göstərir. Ona görə də bizlər bu məqalədə banklar üçün istifadənin yalnız müştəri cəlb etmədiyini, hətta xərclərin azaldılmasına bir başa təsir etdiyini görə bilirik.

***Açar sözlər:** virtuallaşdırma texnologiyaları, virtuallaşdırma texnologiyaları informasiya sahələri, virtualizasiyanın tətbiqi, bank sahəsində virtualizasiyanın istifadə sahələri*

Sabina Mammadova

Azerbaijan State Oil and Industry University

master student

sabinamammadova@hotmail.com

Virtualization and its application in banking

Abstract

This article provides basic information about virtualization technology, its types are mentioned one by one and each type is explained in detail. After a detailed explanation of the types, the article talks about the fields of use of virtualization, that is, its application in various professional fields, especially in the banking field, and the contribution of the application to enterprises. Thus, the virtualization process is mainly used by many small and large infrastructure companies to realize daily processes. For this reason, virtualization technologies are preferred in the field of information technology. As a result of the opportunity created by virtualization, instead of using several physical servers, enterprises or organizations build systems on demand through a virtual environment using a shared server with high physical resources. As much as the use of these systems makes work easier, it also affects costs. Therefore, we can see in this article that the use for banks does not only attract customers, but even has an impact on cost reduction.

***Keywords:** virtualization technologies, information fields of virtualization technologies, application of virtualization, areas of use of virtualization in banking*

Giriş

Virtuallaşdırma prosesi 30 ildən çox olar ki, IBM tərəfindən meynfreym kompüterlərinin məntiqi olaraq ayrılaraq virtual sistemlərə bölünməsinə təmin etmişdir. Bu üsulun inkişaf edilmiş formasından hələ də istifadə edilir. Bu bölünmələr kompüterlərə “çoxlu tapşırıq” verməyə imkan verir, eyni zamanda birdən çox proqram və prosesi işə salır. Menfreymilər ilk yarandıqları dövrlərdə

bahalı resurs olmuş və investisiyadan tam yararlanaraq bölmələrə ayırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur (8; 9; 10).

Virtualizasiya tətbiq olunan sahələrdə xərclərin azaldılmasına, məlumatların istifadəsinin, saxlanılmasının təhlükəsiz formada yerinə yetirilməsinə, çevikliyinin təmin edilməsinə və tətbiq miqyasının genişləndirilməsinə əhəmiyyətli şəkildə təsir edir. Daha çox informasiya axınının olması, sürətin və fəaliyyətin artması, resursların əldə olunması, əməliyyatların avtomatlaşdırılması– bunların hamısı virtuallaşdırmanın üstünlükləridir. Bu üstünlüklər İT-ni idarə etməyi asanlaşdırır, daim resursları işlək vəziyyətdə saxlamaq üçün daha az xərc tələb edir (4; 7).

Virtuallaşdırma kompüter resurslarını məntiqi şəkildə bölən bir önəmli prosesdir. Bunu resurs seqreqasiyasının əsas mürəkkəbliyini aradan qaldırmaqla əldə etmək olar. Köhnə texnologiya olsa da, hələ də populyar bir texnikadır və bulud sisteminin reallaşdırılmasında aktualığı vardır (1; 2; 6).

Virtuallaşdırma və onun bank sahəsində tətbiqi

Virtualizasiya Windows, Linux və s. əməliyyat sistemlərinin, eləcə də, serverlərin, yaddaş qurğularının və şəbəkə resurslarının aktual versiyalarının virtual oblastda əlçatanlığını təmin edir. Virtuallaşdırmanı tətbiq edəndə aparat təminatının funksiyaları proqram təminatında canlanır. Bu proses kompüterdən geniş istifadə edən təşkilatların çoxlu sayda əməliyyat sistemlərini, virtual sistemlərin və önəmli tətbiqlərin yalnız bir server üzərində idarə edilməsinə icazə verir. Virtualizasiyanın tətbiqi həm də iqtisadi tərəfdən səmərəlilik verir (1; 2; 10).

Əməliyyat sistemlərində virtuallaşdırma prosesi ona uyğun virtual sistemdən istifadə edir və bunun proqram təminatının bir hissəsində çoxlu sayda əməliyyat sistemlərinin eyni zamanda işlədilməsi üçün şərait yaradır (1; 2; 7).

Virtuallaşdırma prosesi aparat və proqram təminatı əsasında tətbiqlərin, qonaq əməliyyat sistemlərinin və verilənlərin saxlanılmasını mücərrəd formada təsvir edir. Bu prosesi təmin edən proqram hissəsinə hipervizor deyirlər. Hipervizorlar virtual sistemləri yaratmaq və işlətmək üçün istifadə olunan monitorinq proqramıdır. O, host komputerin CPU, RAM və s. kimi resurslarını müxtəlif virtual sistemlər arasında virtual olaraq paylaşdırmağa imkan yaradır. Hipervizorların çox zaman 2 tipi olur: dəmir server tipi və qonaq tipi (7; 10; 12).

Bu texnologiyasının inkişaf etdiyi 6 informasiya texnologiya sahəsi var:

- Şəbəkə üçün virtuallaşdırılmanın tətbiqi
- Yaddaş üçün virtuallaşdırılmanın tətbiqi
- Serverlər üçün virtuallaşdırılmanın tətbiqi
- Verilənlər üçün virtuallaşdırılmanın tətbiqi
- İşçi masası üçün virtuallaşdırılmanın tətbiqi
- Tətbiqlər üçün virtuallaşdırılmanın tətbiqi

Şəbəkədəki resursların hər biri digərlərindən müstəqil fəaliyyət göstərən və kanallara bölünməsi yolu ilə mövcud resursların birləşdirilməsi üsulunun tətbiq olunduğu sahəyə şəbəkə virtualizasiyası deyilir. Məsələ ondan ibarətdir ki, virtualizasiya şəbəkəni idarə oluna bilən hissələrə ayırmaqla onun əsl mürəkkəbliyini gizlədir, nəticədə bölünmüş sabit disk faylları idarə etməyi asanlaşdırır (standart və paylanmış kommutator) (3; 10; 12).

Yaddaşın virtuallaşdırılması tək bir fiziki serverdə çoxlu sayda FreeNAS hovuzları yaradaraq mərkəzdən məlumatların idarə edilməsini təmin edir. Bu, birdən çox saxlama cihazlarında işləyərək onları tək mərkəzdə toplayır (3; 10; 12).

Serverlərin virtuallaşdırılması dedikdə fiziki serverə məxsus avadanlıqların, onların proqram təminatlarının unikal və xüsusi təcrid edilmiş virtual serverlərə bölünərək gizlədilməsi başa düşülür (3; 10; 12).

Verilənlərin virtuallaşdırılması daha geniş giriş, yer, performans və ya format kimi verilənləri, eləcə də, onların texniki detallarını mücərrədləşdirir (3; 10; 12).

Masaüstünün virtuallaşdırılması istifadəçi masasını simulyasiya edir. Bu, istifadəçiyə mərkəzi serverdə saxlanılan mənbəyə işləyən işçi stansiyalarından istifadə edərək masaüstünə uzaqdan daxil olmağı təmin edir (3; 10; 12).

Tətbiq virtualizasiyasının tətbiqi əməliyyat sistemsiz idarə olunur, yəni bu yolla proqram, əməliyyat sistemindən asılı olmadan işləyir. Bu, administratorlara proqramları serverdə quraşdıraraq istifadəçinin proqrama uzaqdan daxil ola bilməsi səlahiyyətlərini verir (3; 10; 12).

Maliyyə sahəsi, xüsusilə, banklar böyük rəqəmsal transformasiyadan keçir. Buna görə də, hər bir sənaye sahəsində, banklarda rəqəmsal informasiya mübadiləsini inkişaf etdirib, yeni səviyyəyə qaldırmaq vacibləşib. İnkişaf tendensiyasında müştərilərlə əlaqələr, yeni texnoloji proseslər, yeni xidmətlərin çatdırılması sahəsində köklü dəyişikliklər edilir. Bank sənayesində rəqəmsal transformasiya bankın hədəf nöqtəsini məhsul və proseslərdən ayıraraq müştərilərə və onların fərdi tələblərinə yönəlmişdir. 107 qlobal maliyyə xidmətləri təqdim edənləri araşdıran Forrester müəyyən etdi ki, müştəri təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi bank inkişafında ən mühim rola malikdir. Məlumat bazalarından istifadə açıq bank sistemləri və bulud platformalarına keçidi sürətləndirmişdir. Burada müştərilərin hüquqları, məlumatların məxfiliyi və təhlükəsizliyi müasir virtuallaşdırılma texnologiyaları ilə qorunur. Bu gün informasiya texnologiyaları infrastrukturunun virtuallaşdırılması bir çox aparıcı şirkətlər tərəfindən fəal şəkildə həyata keçirilir. İnformasiya texnologiyaya infrastrukturunun virtuallaşdırılması prosesində virtual infrastruktur, yəni informasiya texnologiyaya resurslarının mövcud sxemini saxlamaqla virtual maşınlar əsasında yeni sistemlər kompleksi yaradılır. Müxtəlif virtuallaşdırma platformalarının aparatları və proqram təminatları iri banklarda, sənaye şirkətlərində, xəstəxanalarda, təhsil müəssisələrində tətbiq edilir.

Banklar müştərilərin tələblərini reallaşdırmaq üçün daha çox çevik olmalıdır, bunun üçün məlumatların virtuallaşdırılmasından istifadə edirlər. Qlobal bazarda virtualizasiya texnologiyasının istifadəsi 2020-ci ildə 2,3 milyard ABŞ dolları dəyərində qiymətləndirilmiş və 2027-ci ilə qədər 7,2 milyard ABŞ dolları həcmində istifadəsi proqnozlaşdırılır (5; 11).

Bu məqalədə banklarda virtualizasiyanın tətbiq edilmə sahələrini nəzərdən keçirək.

Risk Hesabatı və Analitika – Banklar risk məlumatlarının vahid görüntüsünü əldə edən zaman müxtəlif məlumat mənbələrinin inteqrasiyasında tez-tez problemlərlə üzləşirlər. Bu xüsusiyyət tənzimləyici hesabatlılıq sahələrində, risk və performans göstəricilərinin hesabatında özünü göstərir. Burada əsas problem banka tətbiq olunan risk sahələri, yəni bazar, kredit, qarşı tərəf və ya əməliyyat riskləri üçün hazırlanan hesabatların yaradılmasına sərf olunan vaxtdır. Banklar Basel III proqramı ilə işlədiyindən əməliyyatları yerinə yetirmək üçün verilənlərin virtuallaşdırılmasından istifadə edilir. Bunun sayəsində verilənlər üzərində real vaxt rejimində saysız-hesabsız əməliyyatlar görmək olur, eləcə də, virtuallaşdırılma verilənlərdən istifadəni asanlaşdırır və verilənlər anbarına daxil olmanı məhdudlaşdırmır. Həmçinin texnologiyaya məlumatların keyfiyyətini yoxlayır.

Müştəri Hesabatı - Müştəri hesabatı və müştəri münasibətlərinin idarə edilməsi bir-biri ilə əlaqəli iki fərqli fəaliyyət sahəsidir. Banklar çox vaxt etibar qazanmaq üçün müştəri hesabatlarını hazırlayanda funksionallığı təkmilləşdirməyə çalışırlar. Bu zaman müştəri tərəfindən verilən hesabatlarla müştərilər haqqında hesabatlarda verilənlərin real vaxt rejimində inteqrasiyası virtuallaşdırılma texnologiyası ilə reallaşır.

Likvidliyin idarə edilməsi – Bank təşkilatı müxtəlif şöələrdə likvidliyi effektiv şəkildə idarə etmək üçün məlumatların virtuallaşdırılmasını önəmli hesab edir, çünki real vaxt dəyişiklikləri ilə risk elementlərinin, həftəlik və ya aylıq dəstək hesabatlarının ümumiləşdirilmiş formasını əldə etmək üçün hər bir departamenti birləşdirməyə imkan verir. Bundan əlavə, məlumat digər xarici mənbələrdən və ya ERP sistemlərindən inteqrasiya olunduğundan nağd pul ehtiyaclarını daha yaxşı proqnozlaşdırmağa kömək edir,

Müştəri istəyinin təhlili – Müştərinin xidmətlərdən gözləntilərini əvvəlcədən müəyyən etmək müştəri mərkəzli bazarlarda, xüsusən banklarda önəmlidir. Əgər müştərinin ehtiyacları haqqında ümumi təsəvvürə malikdirsə, onların tələblərinə uyğun yeni məhsul və xidmətləri virtuallaşdırma texnologiyası vasitəsilə təklif edəcəkdir.

Sosial Media İnteqrasiyası – Banklar müştərilərlə qarşılıqlı əlaqələri gücləndirmək üçün sosial media platformalarına inteqrasiya edirlər. İnteqrasiya olunmuş məlumatların təhlili və müştəri ilə bank arasında məlumat mənbəyinin birləşdirilməsi virtuallaşdırılma texnologiyaları ilə reallaşır.

Fırıldaqçılığın ortaya çıxarılması – Banklarda virtuallaşdırılmanın tətbiqi müştəri hesab hərəkətinin izlənilməsini, ödəniş məlumatların və tarixlərin qeydə alınmasını təmin etdiyindən fıırıldaqçılıq fəaliyyətini aşkarlamağa və bunlara qarşı tədbirlər görməyə imkan verir.

Müştərilərə fərdi yanaşma və təhlil etmə - Banklar sadıq müştərilərə xüsusi yanaşırlar, bu cür rəftar həm bankın, həm də müştərinin xeyrinə münasibətləri yaxşılaşdırmağa kömək edir. Bu zaman bank şəxsi məlumatları, maliyyə əməliyyatlarını özündə saxlayan profillər yaradır. O, həmçinin proqnozlaşdırıcı məlumatlar da verə bilər. Məsələn, əgər müştəri bütün borclarını bir dəfəlik ödəmək barədə soruşursa, deməli müştərinin başqa yerə köçmə ehtimalı yüksəkdir və məlumatların virtuallaşdırılması banklara bu məlumatlara əsaslanaraq uyğun təkliflər təqdim etməyə imkan verir.

Nəticə

Məqalə bizim üçün faydalı olacaq nəticələri çıxarmağa imkan verdi, bu faydalardan ən böyüyü və aktualı müəssisənin əməliyyat xərclərinin azaldılmasıdır. Buna səbəb olan əsas nüans təşkilatın daha az fiziki avadanlıq almasıdır, çünki bir neçə resurs istifadəçilər üçün ortaq mühit halına çevrilmişdir. Bununla belə, qənaət yalnız aparatla məhdudlaşmır. Şəbəkədə daha az avadanlıq daha az enerji istehlakı və daha az soyutma xərcləri deməkdir. Bunlar qənaətə bərabərdir. Daha az avadanlıq, həm də daha az texniki xidmət və fiziki idarəetmə deməkdir. Həmçinin proses dayanmalarının həll edilməsi, avadanlığın dəyişdirilməsi, sistemlərdən zərərli proqramların təmizlənməsi və hətta çətin problemlərin həll edilməsi problemi zamanla aradan qaldırılmışdır. Ümumiləşdirsək, banklarda çoxlu sayda əməliyyatları minimum xərclə və sürətlə reallaşdırmaq üçün virtualizasiyanın tətbiqinin böyük əhəmiyyəti vardır.

Ədəbiyyat

1. <https://www.techopedia.com/2/30932/trends/virtualization/the-advantages-of-virtualization-in-software-development>
2. <https://www.rutter-net.com/blog/what-are-the-benefits-of-virtualization>
3. <https://www.redhat.com/en/topics/virtualization/what-is-virtualization>
4. Mastering VMware vSphere 6.7. (2019). Packt Publishing.
5. <https://banktech.com/infrastructure/virtualization-the-smart-choice-for-financial-institution-data-centers/a/d-id/1296899.html>
6. VCP5-DCV VMware Certified Professional-Data Center Virtualization on vSphere 5.5 Study Guide: VCP-550. 2014.
7. VMware ESXi Cookbook: Over 50 recipes to master VMware vSphere administration. 2014.
8. <https://www.esds.co.in/kb/virtualization-in-the-banking-sector/>
9. <https://solutionsreview.com/data-integration/its-2023-time-for-data-virtualization-as-a-service/>
10. <https://www.simplilearn.com/enable-virtualization-windows-10-article>
11. <https://www.managedoutsources.com/blog/role-of-data-virtualization-in-banking-industry-key-points-of-focus/>
12. <https://www.techtarget.com/searchitoperations/definition/virtualization>

Göndərilib: 14.01.2023

Qəbul edilib: 26.02.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/19/16-18>

Nəzrin Bayramzadə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
magistrant
nezrinbayramzadeh@gmail.com

NARKOMANİYAYA QARŞI MÜBARİZƏDƏ MEDIA SAVADLILIĞI

Xülasə

Narkomaniya-narkotik maddəyə patoloji istək və ya asılılıq kimi xarakterizə olunur. Narkomaniyaya qarşı mübarizə sosial sahədə vacib mövzulardan biridir. Bununla bağlı bir çox tədbirlər həyata keçirilsə də çox sayılı tədbirlərin görülməsinə hələ də ehtiyac var. Media müxtəlif cür xəbərlərin, əyləncəli və tədris məlumatının, statistik rəqəmlərin, reklam və başqa məzmunun ötürüldüyü kommunikasiya kanalına deyilir. Bu məqalədə dövrün vəbası hesab olunan narkomaniyaya qarşı mübarizədə medianın yeri və rolundan bəhs olunur. Əlavə olaraq, müasir dövrimüzdə media, təsir dairəsi, narkomaniyanın yayılmasına təsiri kimi məsələlərə də toxunulmuşdur.

Açar sözlər: narkomaniya, maddə, media, media savadlılığı, mübarizə

Nezrin Bayramzadə
Azerbaijan State Pedagogical University
master student
nezrinbayramzadeh@gmail.com

Media literacy in the fight against drug addiction

Abstract

Drug addiction is characterized as a pathological desire or addiction to drugs. The fight against drug addiction is one of the important topics in the social fields. Nonetheless several actions had been taken in this regard, more measures still needed to be taken. Media is a communication channel through which various types of news, entertainment and educational information, statistics, advertising and other content are transmitted. This article discusses the place and role of the media in the fight against drug addiction, which is considered plague of the time. In addition, some following issues were addressed namely, media, its influence area and its impact on drug addiction.

Keywords: narcomania, drug, media, media literacy, struggle

Giriş

Cəmiyyətimiz ağ ölüm yəni narkomaniya adlanan kifayət qədər böyük və təhlükəli bir bəlayla qarşı- qarşıyadır. Narkomaniyanın nə demək olduğuna dair mənbələrdə müxtəlif təriflər olsa da ümumiləşdirərək belə deyə bilərik: narkomaniya - yüksək dərəcədə zərərli olub, ümumi adı narkotik olan maddələrin təsadüfən və ya qəsdən istifadəsindən sonra ona qarşı yaranan patoloji istək və ya asılılıq kimi xarakterizə olunan aludəçilikdir. Narkotik – mərkəzi sinir sisteminə spesifik təsir göstərən və tez bir zamanda asılılıq yaradan maddədir (1). Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının verdiyi tərifə əsasən narkotik maddə canlı orqanizmə daxil olduqda sağlamlıq üçün qəbul olunanlar istisna olmaqla, orqanizmin bir və ya bir neçə funksiyasını dəyişdirə bilən hər hansı bir maddədir (2). İlk baxışdan fərdin öz şəxsi problemi olaraq görülsə də, cəmiyyətin nizamına təsirsiz ötürmədiyindən eyni zamanda sosial problemdir. Narkotik maddələr təkcə insan orqanizmində patologiyalar əmələ gətirmir, o sosial həyatda da pozğunluqlar törədir. Harada narkotik varsa, orada müflisləşmə, müxtəlif cinayətlər, boşanma, yol qəza və bədbəxt hadisələr, yanğın, ağır xəstəliklər, cavan yaşda ölüm, qüsurlu doğulmuş uşaq və s. vardır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, narkomanın

acı taleyi və dözülməz əməllərinə biganə qala bilməyən yaxınları ya ağır xəstəliklərə tutulur, ölür, bəzən də özlərini öldürürlər (Kəngərli, 2017: 84). Bəs boğazımıza keçən bu iplə necə mübarizə apara, günü-gündən artan istifadəçi sayını necə minimuma endirə bilərik? Narkomaniyaya qarşı ciddi və arası kəsilməz mübarizə aparan dövlətlərdən biri də Azərbaycandır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ilə Narkomanlığa və Narkotik vasitələrin Qanunsuz Dövriyyəsinə Qarşı Mübarizə üzrə Dövlət Komissiyası yaradılmış, Dövlət Proqramları təsdiq edilmiş və uğurla həyata keçirilmişdir. Hal-hazırda “ Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorların qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlığın yayılması ilə mübarizəyə dair 2019-2024-cü illər üçün Dövlət Proqramı” uğurla həyata keçirilir. Eyni zamanda qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Birliyin bütün söylərini dəstəkləyərək Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bütün konvensiyalarına qoşulmuş, ölkədə beynəlxalq standartlara uyğun normativ milli hüquqi baza yaradılmış, təkmilləşdirilmiş və onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür (4). Narkomaniyaya qarşı ən effektiv yollardan biri və bəlkə də birincisi şübhəsiz ki, maarifləndirmədir. Nəzərə alsaq ki, qloballaşan dünyamızda kütləvi kommunikasiya vasitələri şəxsiyyətin formalaşmasında müstəsna rola malikdir, deməli, bu vasitə ilə insanın şəxsiyyətindəki müəyyən boşluqlarla birbaşa bağlı olan narkotik maddə asılılığına qarşı mübarizədə istifadəsinin məntiqi uyğunluğu kifayət qədər ağıla batandır. Şəxslərə maariflənməni əl çatan etmək üçün ən asan və qısa metod olaraq isə media köməyimizə çatır. Mediadan istifadə cəmiyyətin bütün təbəqələri üçün öz məqsədlərini həyata keçirmək, işlərində daha böyük uğurlara imza atmaq yolunda əlverişlidir. Şəxsi məqsədlərlə bağlı istifadə ilə yanaşı müxtəlif sosial məqsədlər üçün də istifadə ağıla batandır. Bəs nədir media? Media (latın dilində medium) müxtəlif cür xəbərlərin, əyləncəli və tədris məlumatının, statistik rəqəmlərin, reklam və başqa məzmunun ötürüldüyü kommunikasiya kanalına deyilir (Rəhimov, 2022: 15). Media savadlılığını informasiya mənbələri və axını ilə kifayət qədər səmərəli, qarşılıqlı əlaqə qurmaq, axtarış aparmaq, təhlil etmək, tənqidi qiymətləndirmək və müxtəlif kütləvi informasiya, kommunikasiya vasitələri ilə yayılan media mətnləri yaratmaq qabiliyyəti kimi müəyyən etmək olar (Rəhimov, 2022: 8). Sosial mediada ötürülən məlumatlar heç də həmişə dəqiq və obyektiv olmayıb, bəzən dezinformasiya və zorakılıq xarakteri də daşıya bilər və bu bəzən qəsdən, bəzən isə istənilmədən narkomaniyanın təbliğinə yol açır. Narkotik istifadəsindən çəkindirmək üçün qadağa, hədə- qorxu, həbs, ciddi cəza tədbirlərinin olması da müsbət mənada önəmli bir nəticə vermir. İnsanların “olmaz”, “qadağandır” kimi damğalar vurulan şeylərə olan xüsusi meyli göz ardı edilə bilməz bir realıq olub, effektiv olmamasını siqaret qutularının üzərində yazılan “siqaret çəkmək sizin sağlamlığınıza ziyandır” yazısına rəğmən istifadəsinin gündən- günə daha da artması bir daha sübut edir. Xarici kanallar, film və serialların izlənməsi halları da bəzən arzu olunmaz vərdislərə yol açır. Ölkənin media vasitələrində müsbət yönümlü bir çox tədbirlər görülsə də xarici media vasitəsi ilə tanış olduqları yeni həyatlar, xüsusi ilə uşaqlar və yeniyetmələrin sevdikləri bir obrazın maddə istifadəsi, narkobaronların dəbdəbəli həyatı maddəyə həvəs yaradır. Bu gün narkomaniyanın verdiyi dırnaq arası rahatlığı, kef halını təbliğ edən, problemdən qaçış yolu olaraq ən uyğun vasitə kimi qələmə verən mahnılar, video və danışmalar kifayət qədərdir. Bütün bunların oyatdığı maraqla “bir dəfə ilə bir şey olmaz, sınayım” düşüncəsi ilə istifadəyə başlayan şəxs aludəçiyə çevrilir. Sosial mediada bütün hesablara, mesajlaşmalara nəzarət etmənin demək olar ki, mümkünsüzlüyündən bu vasitə ilə narkotik maddənin əldə edilməsi də bir xeyli asanlaşıb. Narkomaniyanın qarşısını almaq məqsədi ilə əhalini maarifləndirmək üçün hazırlanmış video çarxlar, reklam lövhələri də gözlənilən qədər effektiv deyil. Təəssüflər olsun ki, televiziya və digər media vasitələrində paylaşılan narkomaniya ilə bağlı həbs edilənlər, onların sayı, cəza tədbirləri də bir işə yaramır. Hətta “reklamın pisi, yaxşısı olmaz” fikri ilə yanaşsaq əksinə, müəyyən mənada təbliğinə də yol açma bilər. Bəs narkotik asılılığı olan şəxsi bu bataqlıqdan qurtarmaq yolunda mediadan necə istifadə edə bilərik? Nəzərə alsaq ki, narkotik istifadəçiləri arasında böyük üstünlüyü gənclər təşkil edir və gənclər günlük həyatlarının böyük bir hissəsini sosial media platformalarında keçirir, deməli ki, ən böyük maarifləndirmə işi buradan başlamalıdır. Bir sıra ölkələrdə media savadlılığı anlayışının geniş tətbiqi ilə yanaşı hətta keçilməsi vacib fənn kimi təhsil müəssisələrində də tədris edilir. Bir-birlərinə müsbət və mənfi

təsirləri mövcud olan kommunikasiya vasitələrindən narkomaniyaya qarşı mübarizədə müsbət mənada istifadə etmək ən yaxşı mübarizə üsullarından biridir. Hər birimizin istifadə etdiyi youtube platformasında filmlər, seriallar izlədikdə ortada və ya bir videodan digər videoya keçid aldıqda müəyyən şirkətlərin reklam çarxlarına yer verilir. Uşaqlardan tutmuş yaşlılaradək bütün yaş qrupundakı insanların gündəlik zaman keçirmək üçün fəaliyyətləri içərisində müxtəlif kompyuter və telefon oyunları da xüsusi yer tutur. Bu oyunlar zamanı da müəyyən oyundan xaric kiçik videolar əks etdirilir. Bu kimi videoların yanı sıra narkomaniya ilə bağlı elmi əsaslı olan ciddi fikirlərə və ya narkomanların çətin həyat şəraiti ilə bağlı maarifləndirici kiçik hissəli videolara yer verilməsi bu işdə xüsusi fayda göstərə bilər. Hazırlanan video çarxların narkomaniyanın yalnız üzdə görünən primitiv fəsadlarından əlavə, şəxsin daxili orqanlarında hansı proseslərin getdiyini, beynində hansı fikirlərin dolandığını, həqiqi peşimanlığını, “bir dəfə ilə bir şey olmaz” düşüncəsi ilə başlayıb indi qopmaq istədiyini, lakin özü ilə bacarmadığını, beynində var-gəl etdiyini əks etdirməsi daha məqsəd yönümlü olar. Video çarxlar mühazirə formasında deyil, real faktlarla vizual olaraq göstərməli, özündən əlavə anasına, evlidirsə həyat yoldaşına, övladlarına verəcəyi zərərlər, onların başına nələr gələ biləcəyi vurğulanmalıdır.

Nəticə

Bu gün insanlara başda televiziya və sosial şəbəkələr olmaqla bütövlükdə medianın istifadə sıxlığından da qaynaqlanan böyük və qarşısı alınmaz təsiri göz ardı edilməməlidir. Xüsusilə internetə çıxış imkanlarının geniş olması insanların böyük bir qisminin hətta erkən yaşlarda narkotik maddələrin təsiri altına düşməsinə şərait yaradır. Yalnız narkomaniya deyil, siqaret, alkoqol istifadəsi kimi zərərli vərdişlərin yayılmasında və daha kəskin hal almasında medianın böyük rolu danılmaz faktdır. Bütün bunları nəzərə alaraq bu gün ki həyatımızda bu qədər böyük yer tutan mediadan narkomaniya başda olmaqla ümumilikdə zərərli vərdişlərlə mübarizədə ən böyük silaha çevirməyin məntiqi uyğunluğunu gözlər önünə sərir.

Ədəbiyyat

1. <http://anl.az/el/emb/Narkomaniya/pdf/s5.pdf>
2. <https://www.emdr-tr.org/madde-bagimliliqi-nedir/>
3. Kəngərli, A. (2017). Narkotik maddə-ailəvi qırğın “silahı”. Bakı: Mütərcim.
4. <https://president.az/az/articles/view/33882>
5. Rəhimov, M. (2022). Yeni medianın əsasları. Bakı: Maarif.

Göndərib: 19.01.2023

Qəbul edilib: 02.03.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/19/19-21>

Ayaz Teymurov
Baku State University
master student
upayaz9@gmail.com

LEGAL BASES OF RELATIONS BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN THE FIELD OF AIR PASSENGER TRANSPORTATION

Abstract

There is a need to manage air vehicles, which is becoming more and more important with each passing day. So, air travel which is used by more and more people day by day brings out many developments along with development. The solution to these problems can be regulated by law. The European Union and Azerbaijan have a high level of cooperation both in the field of aviation and in other fields. Together with the European Union, Azerbaijan is developing both economically and legally every day. This article examines the air energy transportation activity between Azerbaijan and the European Union, the cooperation between these activities and its legal aspects.

Keywords: *air passengers, transportation, regulation, legal bases, dimensions, cooperation*

Ayaz Teymurov
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
upayaz9@gmail.com

Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan Respublikası arasında hava yolu ilə sərnişin daşımaları sahəsində əlaqələrin hüquqi əsasları

Xülasə

Hər keçən gün önəmi daha da artmaqda olan hava yolu ilə sərnişin daşımlarının müəyyən hüquqi tənzimlənməyə ehtiyacı vardır. Belə ki, gün keçdikcə daha çox insan tərəfindən istifadə olunan hava yolu ilə səyahət, inkişaf etməsi ilə bərabər özündə bir çox problemlər ortaya çıxarır. Bu problemlərin həlli hüquqi tənzimlənmə vasitəsilə mümkündür. Avropa Birliyi və Azərbaycan həm hava yolu sahəsində həm də digər sahələrdə yüksək əməkdaşlığa sahibdirlər. Avropa Birliyi ilə həm iqtisadi həm də hüquqi əməkdaşlıq Azərbaycanı hər keçən gün daha da məmnun edir. Bu məqalədə diqqət Azərbaycan və Avropa Birliyi arasında mövcud olan hava yolu ilə sərnişin daşıma fəaliyyətini, bu fəaliyyət sahəsində tərəflər arasında olan əməkdaşlığı və onun hüquqi aspektlərini araşdırmağa yönəlmişdir.

Açar sözlər: *hava nəqliyyatı, sərnişin daşımaları, mühüm tənzimləmələr, hüquqi əsaslar, ölçülər, əməkdaşlıq*

Introduction

Considering the great distance between the European Union and Azerbaijan, we can draw a conclusion that the most important mode of transport between Azerbaijan and the European Union is the activity carried out by air. Every day, in the rapidly developing world, states are also developing and strengthening their relations. The activity carried out by the European Union Commission dated 2005 for the purpose of "developing the foreign air transport policy of the society" is one of such relations. The European Union has always declared its support for the creation of a common airspace. Because the common air space means the strengthening of the economy, the comprehensive strengthening of relations between states and other associations, and the freedom of people to carry out their activities. The main goal of the common airspace envisaged

by the European Union is the creation of an open and wide airspace based on common laws. This goal was supported by the decision of the European Union Council in the summer of 2005 and once again announced the great importance of joining the common air space of neighboring countries to the European Union. The creation of a wider shared airspace creates different benefits in different areas. Examples of these include the following.

1. To positively stimulate the economic development of countries with the prospect of joining the European Union.
2. To promote high European aviation standards and ensure a high level of aviation safety in the wider region.
3. Ensuring comprehensive cooperation between authorities responsible for aviation safety and other important issues (Əkbərov, 2016: 33-34).

Considering its geographical position, good air transport links between Azerbaijan and the European Union are very important for the economic development of Azerbaijan. Its strategic location at the intersection of Europe and Asia makes Azerbaijan an obvious candidate for the Joint Aviation Area Agreement with the European Union (4).

In January 2011, the authorized representatives of Azerbaijan expressed their interest in negotiations on the Joint Aviation Area Agreement with the European Union. After that, both sides analyzed the possibility of reaching such an agreement. During the analysis, air traffic control, aviation safety, level playing field and environmental protection were rated as the most important issues between the two parties. Relations between Azerbaijan and the European Union are expanding every year. In addition, both parties benefit from these relations. In the last 25 years, relations between Azerbaijan and the European Union have become closer and stronger. The Partnership and Partnership Agreement between the European Union and Azerbaijan signed in 1996 and entered into force in 1999 serves to further strengthen these relations. Thus, through this agreement, the relations between Azerbaijan and the European Union, which cover large areas such as cooperation in the fields of trade and economy, harmonization in law, began to be regulated in a clearer form. Article 57 of the agreement concluded in 1996 specifically mentions the reconstruction and modernization of Azerbaijan's transport system in order to strengthen the partnership between Azerbaijan and the European Union in the field of transport. The mentioned measures include reconstruction of airports and modernization of navigation infrastructure. The Partnership Agreement between Azerbaijan and the European Union dated 1996 significantly deepened the integration of the transport sector of Azerbaijan with the European Union (Scott, 2006: 60-61-84).

We can point to the European Neighborhood Policy as one of the important measures implemented to strengthen relations between Azerbaijan and the European Union. Thus, in order to strengthen the relations of the European Union, the European Neighborhood Policy (ENP) was developed and Azerbaijan became a part of this policy in 2004. The European Neighborhood Policy aims to strengthen the prosperity, stability and security of the countries neighboring the European Union. This policy is implemented through European Neighborhood Policy Action Plans (ENPAPs) individually agreed between the European Union and each partner country. The European Neighborhood Policy Action Plan between the European Union and Azerbaijan was adopted in 2006. The transport provisions of the ENPAP (for Azerbaijan) include the development and implementation of a national sustainable transport policy, with a focus on further approximation of legal and regulatory frameworks (Eyvazova, 2016: 34-39).

Azerbaijan has more than 10 million people. The economy of Azerbaijan, which has more population than several states located in the region, is growing rapidly, and passenger transportation by air is becoming one of the priority issues. The main part of passenger transportation by air is carried out by "Azerbaijan Airlines" company. Currently, six airports with international status operate in Azerbaijan. In addition to Heydar Aliyev International Airport located in Baku, all conditions have been created for air carriers at Nakhchivan, Ganja, Gabala, Lankaran and Zagatala airports. All international airports of the republic have ICAO categories, including the 3rd degree, are equipped with modern equipment, where the necessary conditions have been created for ground services, aviation security, border and customs control (5), (6)

It should be noted that Heydar Aliyev International Airport is the largest airport in Azerbaijan and the region in terms of the volume of passenger and cargo transportation, take-off operations, the area of the airport complex and the capacity of the cargo terminal. The capital airport was awarded the maximum "5 Star" status according to the "Skytrax World Airport Awards" version. Heydar Aliyev International Airport is the airport where the majority of passenger transportation is carried out. For example, we can mention that during the first five months of 2019, the airports of Azerbaijan served 1.85 million passengers. 1.57 million of them fell to Heydar Aliyev International Airport (7).

Conclusion

As a result of the establishment of close air transport relations between Azerbaijan and the European Union, travel opportunities for European Union and Azerbaijan passengers have significantly increased and economic benefits have been ensured for European Union and Azerbaijan airlines and airports. Strengthened communication between the parties and ensuring actions in wider directions has played the role of a catalyst for the development of trade and foreign investments in Azerbaijan.

It is particularly important that the agreement between the parties does not limit the European Union's ability to implement regulatory or economic instruments to reduce the unwanted side effects of air traffic growth, in particular air quality and noise levels around airports, and to contribute to global climate change. In addition, the strong relationship established between the parties contributes to improving existing safety standards, optimizing efficiency and capacity, reducing emissions for each flight and minimizing delays.

References

1. Əkbərov, R. (2016). Avropa Hüququ. Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, s.33-34.
2. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011DC0527&from=FI>
3. Scott, W. (2006). Technical Assistance Consultant's Report. UK: "Scott House", 235 p.
4. Eyvazova, S. (2018). Avropa İttifaqı və Azərbaycan Respublikası əməkdaşlığının hüquqi əsasları. Bakı: Azərneşr, s.34-71.
5. <https://www.azal.az/az/article/466>
6. https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_Hava_Yollar%C4%B1
7. <https://www.azal.az/az/article/488>

Received: 13.01.2023

Accepted: 07.03.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/19/22-25>

Aydan Kocharli
Baku State University
master student
kocharlia@inbox.ru

PROCEDURAL ASPECTS OF PUBLIC ORDER AND HUMAN RIGHTS IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL SAFETY IN THE EUROPEAN UNION

Abstract

The tension between protecting public order and safeguarding human rights is a central issue in the European Union's (EU) management of environmental safety. In this context, the procedural aspects of balancing the two values have assumed great importance. This paper focuses on the procedural aspects of public order and human rights in the field of environmental safety in the EU. It examines the relevant legal frameworks, including international and EU law. The paper then considers specific examples of environmental safety measures, such as the use of drones for monitoring and the regulation of protests, to understand the impact of these measures on human rights. The paper concludes by exploring some of the challenges the EU faces in balancing public order and human rights in the field of environmental safety, such as the need for transparency and accountability in decision-making.

Keywords: *environmental safety, public order, human rights, accountability, EU, legal instruments*

Aydan Köçərli
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
kocharlia@inbox.ru

Avropa İttifaqında ekoloji təhlükəsizlik sferasında publik qayda və insan hüquqları: prosesual aspektlər

Xülasə

İctimai asayişin qorunması və insan haqlarının təmin edilməsinin uzlaşdırılması Avropa İttifaqının (Aİ) ətraf mühitin təhlükəsizliyinin idarə olunması sahəsində əsas məsələlərdən biridir. Bu məzmun ətrafında iki dəyəri balanslaşdırma prosesinin prosesual aspektləri böyük önəm daşıyır. Bu məqalə Aİ-nin ətraf mühitin təhlükəsizliyi sahəsində İctimai Asayiş və İnsan Hüquqları üzrə prosesual aspektləri əhatə edir. Həmçinin, məqalədə beynəlxalq və Aİ qanunlarına daxil olan əlaqəli hüquqi çərçivələr təhlil olunur. Daha sonra nəzarət üçün olan dronların istifadəsi və etirazların tənzimlənməsi kimi təhlükəsizlik tədbirlərinin müəyyən nümunələrinin insan haqları üzərindəki təsirlərini anlamaq üçün mülahizələr yürüdülmür. Məqalə, Aİ-nin ətraf mühitin təhlükəsizliyi sahəsində ictimai asayiş və insan haqları arasındakı balansın təmin etməkdə üzləşdiyi bəzi mübahisəli məsələləri araşdıraraq, qərar vermə prosesində şəffaflığa və hesabatlılığa zərurətə əlaqədar Aİ-nin qarşılaşdığı bəzi çətinliklərə diqqət çəkir.

Açar sözlər: *ətraf mühitin təhlükəsizliyi, ictimai asayiş, insan haqları, hesabatlılıq, Avropa İttifaqı (Aİ), hüquqi vasitələr*

Introduction

The protection of public order and human rights are two of the fundamental values of the EU (2000). The EU recognizes the importance of ensuring public safety and security but also acknowledges that measures to achieve these goals must be consistent with its obligations to protect human rights. This is particularly relevant in the context of environmental safety where the measures taken to ensure public order may interfere with human rights.

Legal framework

Human rights are protected by several international and EU legal instruments. The European Convention on Human Rights (ECHR) guarantees fundamental human rights, such as the right to life, freedom of expression, and a fair trial. The EU has also adopted legal instruments to protect human rights, such as the Charter of Fundamental Rights of the European Union. Moreover, there are some specific legal instruments governing human rights in the context of environmental safety. The Aarhus Convention is a multilateral agreement adopted in 1998 that aims to promote public access to information, public participation in decision-making, and access to justice in environmental matters (Council of Europe, 2021: 247). The Convention recognizes the importance of public participation in ensuring that environmental decisions are made in a transparent and accountable manner. The Aarhus Convention is closely related to public order and human rights in the field of environmental safety in the European Union (EU); therefore, it is a key element of the EU's legal framework for environmental safety. The Convention has been implemented in the EU through a number of legal instruments, including the Environmental Impact Assessment (EIA) Directive and the Industrial Emissions Directive. The EIA Directive requires public participation in decision-making in certain environmental matters, while the Industrial Emissions Directive provides for public participation in the permitting process for industrial installations (*Revision*) (The European Investment Bank, 2022: 155).

The Aarhus Convention also has important implications for human rights in the field of environmental safety. The Convention recognizes the right of every person to live in an environment that is adequate for his or her health and well-being. This includes the right to access information about the environment and to participate in decision-making processes that may have an impact on the environment; the Convention also recognizes the right of every person to access justice in environmental matters (The Aarhus). The EU's General Data Protection Regulation (GDPR) is a legal instrument that sets out the rules for the processing of personal data in the EU (Wolford, 2022: 29). The GDPR seeks to protect the privacy of individuals and to ensure that personal data is processed in an equitable and trustworthy manner. The GDPR is also closely related to public order and human rights in the field of environmental safety in the EU. The GDPR has important implications for environmental safety in the EU; the environmental monitoring often involves the processing of personal data, such as data about the health of individuals or data about the use of natural resources. In that regard, the GDPR provides a framework for the processing of these data and ensures that individuals have control over their personal data (Castagna, 2021: 97).

The GDPR has implications for public participation in environmental decision-making as well. It provides the individuals with the right to access personal data, including data related to environmental safety. This includes the right to access information about the environmental impact of a proposed project and the right to participate in public consultations. The GDPR also bestows upon the individuals the right to rectify inaccurate data and the right to erasure (Castagna, 2021: 98). The EU's Environmental Liability Directive (ELD) is a legal instrument that establishes a framework for the prevention and remediation of environmental damage. The ELD aims to set out that those responsible for environmental damage pay for its remediation. The ELD has an essential impact for public order and safety in the EU. The directive provides for civil liability for environmental damage, which means that those responsible for environmental damage can be held financially responsible for its remediation. The ELD also provides for administrative and judicial remedies to enforce environmental law and protect human rights in the context of environmental safety. The ELD recognizes the importance of access to justice in environmental matters and provides individuals with the right to take legal action to protect their rights. The ELD also acknowledges the right of individuals to live in a healthy environment and to protect the environment for future generations. Despite the existence of legal instruments protecting human rights in the context of environmental safety, certain measures may still interfere with human rights. For example, the use of drones for environmental monitoring may raise concerns about privacy and data protection. The collection of data on individuals' movements or behavior through the use of

drones could infringe on the right to privacy, as protected by the ECHR and the General Data Protection Regulation (Karpowicz, 2019: 204). Similarly, the regulation of protests in the context of environmental safety measures may raise concerns about freedom of expression and the right to peaceful assembly. Protests can be a crucial means of expressing dissent and raising awareness of environmental issues. However, they may also disrupt public order and safety. The EU and its member states must balance these competing interests to ensure that both human rights and public safety are protected. The EU has adopted various measures to balance public order and human rights in the context of environmental safety. For example, the EU encourages the use of environmental monitoring technologies that do not infringe on privacy or data protection, such as the use of cameras with limited recording capabilities. Furthermore, the EU recognizes the importance of peaceful assembly and freedom of expression; the organization has emphasized the need to ensure that environmental safety measures do not inordinately limit these rights. It encourages the use of dialogue between protesters and authorities to resolve conflicts, and it has taken measures to ensure that peaceful protests are not met with unrestricted excessive force.

The EU's approach to balancing public order and human rights is also reflected in the EU's administrative procedures. The EU is committed to transparency in decision-making, and it encourages public participation in environmental decision-making processes. This is consistent with the Aarhus Convention's recognition of the importance of public participation in environmental matters (The Aarhus). The tension between the right to peaceful protest and the need for public safety. One of the most significant challenges in balancing public order and human rights in the field of environmental safety is the dichotomy between the right to peaceful protest and the need for public safety. Protests can be a steadfast method of expressing dissent and raising awareness of environmental issues. Nevertheless, they may also wreak havoc on the public order and safety. The EU and its member states must stabilize these interests to make sure that both human rights and public safety are duly considered and preserved. In recent years, protests in the context of environmental safety have become increasingly common in the EU. For example, the Extinction Rebellion movement, which advocates for urgent action on climate change, has staged protests in several EU countries; these protests have often led to clashes with law enforcement and disruption of public order (Nicolas, 2019: 285). The EU has taken measures to address this challenge. The EU has re-emphasized the need to ensure that environmental safety measures do not unreasonably limit the right to peaceful protest. The EU, once again, advocates for the use of dialogue between protesters and authorities to resolve conflicts at all stages of contact.

Another significant challenge in balancing public order and human rights in the field of environmental safety is the impact of environmental safety measures on marginalized communities. Environmental safety measures may have a disproportionate impact on marginalized communities, such as the low-income or minority groups. For example, the construction of a waste incinerator may have a more significant impact on the health of residents of a low-income neighborhood than on residents of a wealthier neighborhood (European Parliament, 2019: 421).

The EU recognizes the importance of protecting the human rights of marginalized communities in the context of environmental safety. The EU encourages the use of environmental impact assessments to identify and address potential adverse impacts on marginalized communities; what is more, the EU has taken recent steps to ensure that environmental safety measures are implemented in a manner that is consistent with its obligations to protect human rights (Publications Office of the European Union, 2013: 82).

The lack of accountability and transparency in decision-making has also presented its challenges in balancing public order and human rights with regards to environmental safety. The EU has a complex system of decision-making involving multiple institutions, including the European Parliament, the European Commission, and the Council of the EU. This complexity can make it arduous for individuals and communities to hold decision-makers accountable for decisions that may have an impact on their human rights. In addition, decision-making in the field of environmental safety can be influenced by powerful interests, such as the industry lobbies or

political parties. This can result in decisions that prioritize economic interests over human rights and environmental safety. The lack of transparency in decision-making can also contribute to a lack of public trust in the institutions responsible for environmental safety (Demertzis, 2018: 56).

Conclusion

Protecting public order and safeguarding human rights are two vitally important values for the European Union (EU), especially in the context of environmental safety. The EU has developed a legal framework, both at the international and EU level, to defend human rights in this area. The Aarhus Convention is one such agreement that has been implemented in the EU through several legal instruments, including the EIA Directive and the Industrial Emissions Directive, to ensure public participation in decision-making processes related to the environment.

The EU's General Data Protection Regulation (GDPR) is also crucial in the context of environmental safety. The GDPR provides a framework for the processing of personal data related to environmental monitoring, ensuring individuals' right to access this data for correction and erasure. The EU's Environmental Liability Directive (ELD) establishes a framework for the prevention and remediation of environmental damage, warranting those responsible for environmental damage to pay for its remediation. The ELD recognizes individuals' right to take legal action to protect their rights in environmental matters.

However, despite these legal frameworks, environmental safety measures may still hinder human rights. For instance, the use of drones for environmental monitoring could infringe on the right to privacy, and the regulation of protests could raise concerns about freedom of expression and the right to peaceful assembly. In that regard, the EU faces several challenges in balancing public order and human rights in the field of environmental safety, such as the need for transparency and accountability in decision-making. The EU must ensure that both public order and human rights are protected while balancing the disputing interests. In conclusion, the EU's approach to balancing public order and human rights in environmental safety should continue to be based on the existing legal frameworks, including the Aarhus Convention, GDPR, and the ELD. The EU must take a more proactive approach to environmental safety measures and ensure that they are consistent with its commitments to protect human rights in a sustainable manner.

References

1. Council of Europe. (2021). European Convention on Human Rights. August 1. Strasbourg. 247 p.
2. The European Investment Bank. (2022). Environmental and Social Standards. Luxembourg. February 2, 155 p.
3. Wolford, B. (2022). What is GDPR, the EU's new Data Protection Law? May 26. GDPR.eu. 46 p.
4. Castagna, R. (2021). January 29. What is GDPR? an overview of GDPR compliance and conditions. 183 p.
5. Karpowicz, J. (2019). July 17. How has GDPR reshaped the way drone stakeholders should approach data privacy? 265 p.
6. Nicolas, E. (2019). Arrests as extinction rebellion protests hit EU Capitals. October 7. EUobserver. 305 p.
7. European Parliament. (2019). Texts adopted - the right to peaceful protest and the proportionate use of force, February 14, 421 p.
8. Publications Office of the European Union. (2013). Environmental Liability Directive Protecting Europe's Natural Resources. Luxembourg. 82 p.
9. Demertzis, M. (2018). Trust in the EU? The key obstacle to reform. February 9. Retrieved from. 75 p.

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/19/26-29>

Bəxtiyar Kərimov
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
magistrant
bextiyarkerimov99@mail.ru

RƏQƏMSAL İMZA VƏ SERTİFİKATLAR

Xülasə

İnternetin inkişafı ilə rəqəmsal imza təhlükəsizlik üçün bütövlüyü və məxfiliyinə görə getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Açıq şəbəkələr üzərində təhlükəsiz əməliyyatlar üçün Rəqəmsal İmza konsepsiyası gərəkli olur. Məqalədə rəqəmsal imzanın nəzəri və texnologiya bazası olan PKI (Public Key Infrastructure – Açıq Açar İnfrastruktur) haqqında məlumat verilir. Gizli və Açıq açara əsaslanan rəqəmsal imzaların əsas tətbiq üsulları, rəqəmsal sertifikat əsasında rəqəmsal imza yanaşması təqdim olunur. Onun rasionallığı, effektivliyi və mümkünlüyü müzakirə olunur.

Açar sözlər: Açıq açar, gizli açar, heş funksiyası, rəqəmsal imza, rəqəmsal sertifikat

Bakhtiyar Karimov
Azerbaijan State Oil and Industry University
master student
bextiyarkerimov99@mail.ru

Digital signatures and certificates

Abstract

With the development of the Internet, digital signatures are becoming more and more important for security due to their integrity and confidentiality. The concept of Digital Signature is necessary for secure transactions over open networks. The article provides information about PKI (Public Key Infrastructure), which is the theoretical and technological basis of digital signature. The main application methods of digital signatures based on Private and Public key, digital signature approach based on digital certificate are presented. Its rationality, effectiveness and feasibility are discussed.

Keywords: Public key, private key, hash function, digital signature, digital certificate

Giriş

Bank işi, birja ticarəti və malların alqı-satqısı kimi tətbiqlər əməliyyat xərclərini minimuma endirmək və təkmilləşdirilmiş xidmətlər təqdim etmək üçün elektron əməliyyatları getdikcə daha çox istifadə edirlər. Bu, kompüterlərdə yaradılan, işlənən və saxlanılan, şəbəkələr üzərindən ötürülən elektron sənədlərin həcmində inanılmaz artımlara səbəb olur. Həmin proqramlarda idarə olunan bu elektron məlumatlar qiymətli və həssasdır, zərərli üçüncü tərəflərin müdaxiləsindən qorunmalıdır. Ənənəvi olaraq, kağız sənədlər orijinallığı təmin etmək üçün kifayət qədər yaxşı işləyən yazılı imzalarla təsdiqlənir. Elektron sənədlər üçün də oxşar mexanizm zəruridir. Rəqəmsal imza alqoritmindən istifadə etməklə yaradılan birlər və sıfırlar sətirindən başqa bir şey olmayan rəqəmsal imzalar, elektron sənədin təsdiqi və autentifikasiyası məqsədinə xidmət edir (1; 2).

Etibarlı rəqəmsal imza alıcıya imkan verir ki, mesajın əvvəlcədən təyin olunmuş şəxs tərəfindən göndərildiyinə və heç bir dəyişikliyə uğramadığına inana bilsin. Rəqəmsal imzalar adətən proqram təminatının paylanması, maliyyə əməliyyatları və başqa, saxtakarlığa rast gəlməyin mümkün ola biləcəyi digər hallarda istifadə olunur. Adi həyat tərzimizdə İnternet ayrılmaz bir hissəyə çevrilib. Təhlükəsizlik bu baxımdan vacib bir termdir. Ciddi hücum baş verərsə rabitə, ticarət əməliyyatları və digər mühüm funksiyalar bu hücumdan təsirlənə bilər (3; 4).

Rəqəmsal imza nədir?

Rəqəmsal imza e-poçt mesajları, makroslar və ya elektron sənədlər kimi rəqəmsal məlumatlar üzərində elektron, şifrələnmiş, identifikasiya möhürüdür. İmza, məlumatın imzalayandan gəldiyini və dəyişdirilmədiyini təsdiqləyir. Rəqəmsal imza imzalayanın şəxsiyyətini yoxlayır və göndərilən sənədlərin saxtalaşdırılmamasını və ya dəyişdirilməməsini təmin edir. Rəqəmsal imza sadəcə sifirlər və birlər ardıcılığı olduğundan, onun aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olması arzu edilir:

- Nəticədə imza, imzalanan mesajdan asılı olan bit model olmalıdır (beləliklə, eyni müəllif üçün rəqəmsal imza fərqli sənədlər olacaq);

- İmza həm saxtakarlığın, həm də inkarın qarşısını almaq üçün göndərici üçün unikal olan bəzi məlumatlardan istifadə etməlidir;

- İmzanı yaratmaq nisbətən asan olmalıdır;

- Rəqəmsal imzanın həqiqiliyini tanımaq və yoxlamaq nisbətən asan olmalıdır;

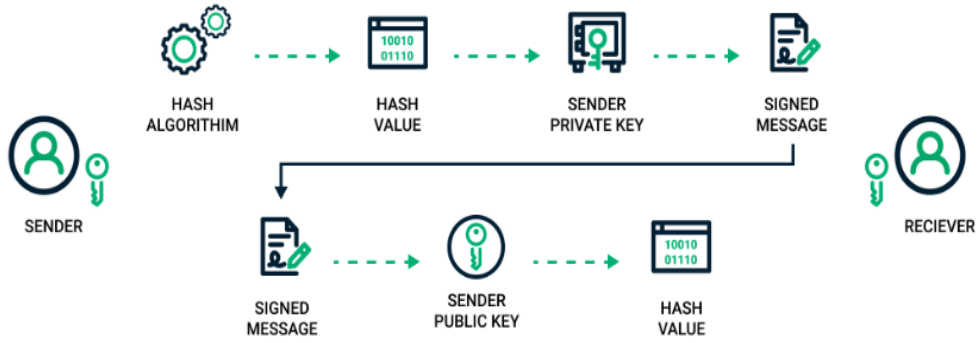
Ya mövcud rəqəmsal imza xarakteri üçün yeni mesaj yaratmaq, ya da verilmiş mesaj üçün saxta rəqəmsal imza qurmaq yolu ilə rəqəmsal imzanın saxtalaşdırılması hesablamada baxımından qeyri-mümkün olmalıdır (2; 5; 6).

Rəqəmsal imzalar imzalanmalı olan sənədlərə (mesaj və ya məlumat) və yalnız göndəricidə olan bəzi şəxsi məlumatlara əsasən hesablanır. Praktikada bütün mesajdan istifadə etmək əvəzinə mesajın xülasəsini (digest) əldə etmək üçün mesajla heş (hash) funksiyası tətbiq edilir. Bu kontekstdə heş funksiyası giriş kimi ixtiyari ölçülü mesaj alır və çıxış kimi sabit ölçülü mesaj xülasəsini yaradır. Praktikada geniş istifadə olunan heş funksiyalar arasında MD-5 (Message Digest 5) və SHA (Secure Hash Algorithm) var. Bu alqoritmlər kifayət qədər mürəkkəbdir və iki müxtəlif mesajın eyni heş dəyərinə uyğunlaşdırılma ehtimalının çox az olmasını təmin edir. Rəqəmsal imzanın hesablanmasında istifadə olunan iki geniş texnika mövcuddur – simmetrik açar kriptosistem və açıq açar kriptosistem. Simmetrik açar sistemində yalnız göndəriciyə və qanuni qəbulediciyə məlum olan gizli açardan istifadə olunur. Bununla belə, hər iki istifadəçi cütü arasında unikal açar olmalıdır. Beləliklə, istifadəçi cütlərinin sayı artdıqca, gizli açarları yaratmaq, yaymaq və izləmək olduqca çətinləşir (7; 8).

Açıq açar kriptosistemi isə bir cüt açardan istifadə edir: yalnız sahibinə məlum olan gizli açar və sahibi ilə ünsiyyət qurmaq istəyən hər kəsə məlum olan açıq açar. Göndəriləcək mesajın məxfiliyi üçün o, sahibinin gizli açarı ilə şifrələnir. Mesaj yalnız mesajı alacaq müvafiq şəxs tərəfindən mesaj sahibinin açıq açarı ilə deşifrə oluna bilər. İdentifikasiya məqsədləri üçün mesaj A kimi istinad edəcəyimiz müəllifin və ya göndərəninin şəxsi açarı ilə şifrələnəcək. Bu mesaj A-nın açıq açarından istifadə edən hər kəs tərəfindən deşifrə edilə bilər. Əgər deşifrə olunan mesaj, lazımı mesajı verirsə, onda aydındır ki, mesaj həqiqətən A-nın şəxsi açarı ilə şifrələnmişdir və beləliklə, onu yalnız A göndərə bilər (5).

Rəqəmsal imzanın yaradılması və yoxlanılması

Sabit ölçülü mesaj xülasəsini verən mesajla heş funksiyası tətbiq edilir. İmza funksiyası rəqəmsal imza yaratmaq üçün mesaj xülasəsindən və göndərəninin şəxsi açarından istifadə edir. Rəqəmsal imzanın çox sadə forması göndərəninin şəxsi açarından istifadə edərək mesaj xülasəsini şifrələməklə əldə edilir. Mesaj və imza artıq alıcıya göndərilə bilər. Mesaj şifrəsizdir və hər kəs tərəfindən oxuna bilər. Bununla belə, imza göndərəninin həqiqiliyini təmin edir (müvafiq orqan tərəfindən göndərilən və bir çox insanlar tərəfindən oxunmaq üçün göndərilən mesaj, mesajın həqiqiliyini təsdiq edən imza ilə). Qəbuledicidə orijinal mesaj xülasəsini bərpa etmək üçün rəqəmsal imzaya tərs imza funksiyası tətbiq edilir. Əvvəlcə rəqəmsal imza, göndərəninin açıq açarı ilə deşifrələnir və mesaj xülasəsi əldə edilir. Qəbul edilmiş mesaj orijinal mesajın məruz qaldığı eyni heş funksiyasına məruz qalır. Nəticə mesaj xülasəsi imzadan əldə edilən mesaj xülasəsi ilə müqayisə edilir. Əgər onlar uyğun gəlsə, o, mesajın həqiqətən də (iddia edilən) göndərici tərəfindən göndərilməsini və onun dəyişdirilmədiyini təmin edir (5).

Kriptoqrafik Heş funksiyası

Heş xüsusiyyəti dəyişən uzunluqlu mesajı heç bir açırdan istifadə etmədən sabit uzunluqlu heş dəyərinə və ya mesaj xülasəsinə uyğunlaşdırır. Təhlükəsizlik proqramları üçün arzu olunan heş xarakteristikası kriptoqrafik heş xarakteristikası kimi tanınır ki, bu da ya əvvəlcədən unikal heş dəyəri ilə birləşdirilmiş mesajı, ya da eyni heş dəyərinə uyğun gələn mesajları tapmağı hesablama baxımından qeyri-mümkün edir. Kriptoqrafik heş xarakteristikasının birtərəfli xüsusiyyətləri və toqquşmaya davamlı xüsusiyyəti olmalıdır. Yuxarıda qeyd olunanlar ilə birlikdə, müvafiq mesajın dəyişdirilib dəyişdirilməməsinə qərar vermək üçün kriptoqrafik heş dəyəri istifadə olunur. Bununla belə, heş dəyəri qorunmalıdır. Bəzi heş funksiyaları:

- SHA-1
- SHA-224, SHA-256,
- SHA-3
- PKI (Public Key Infrastructure – Açıq Açar İnfrastruktur)

PKI (Açıq Açar İnfrastruktur) açıq açar şifrələmə texnologiyalarına əsaslanan açıq açar şifrələməsi və rəqəmsal imza xidmətləri təklif edən sistemdir. Əsasən kriptoqrafik nəzəriyyəyə əsaslanan və əsasən autentifikasiya və məxfilik, bütövlük xidmətlərini təqdim edən PKI, şəbəkə tətbiqində autentifikasiya və avtorizasiyanın çox vacib təhlükəsiz platformasına çevrilir və insanlara şəbəkə fəaliyyətinin informasiya təhlükəsizliyinə zəmanət verir (5; 6).

Rəqəmsal sertifikat

Rəqəmsal sertifikat Sertifikat Təşkilatı (CA - Certificate Authority) tərəfindən verilən elektron sənəddir. O, rəqəmsal imza üçün açıq açarı ehtiva edir və təşkilatın adı, açarla əlaqəli şəxsiyyəti müəyyən edir. Sertifikat açıq açarın konkret təşkilata aid olduğunu təsdiqləmək üçün istifadə olunur. ST zəmin kimi çıxış edir. Rəqəmsal sertifikatlar etibarlı orqan tərəfindən verilməlidir və yalnız müəyyən bir müddət ərzində etibarlı olmalıdır. Onlar rəqəmsal imza yaratmaq üçün tələb olunur.

Rəqəmsal imzalar açıq və gizli açarlara əsaslanır. Təhlükəsizliyi təmin etmək və saxtəkarlıqdan və ya zərərli istifadədən qaçmaq üçün bu açarlar qorunmalıdır. Sənədi göndərdiyiniz və ya imzaladığınız zaman sənədlərin və açarların təhlükəsiz şəkildə yaradıldığına və onların etibarlı açarlardan istifadə etdiyinə əmin olmalısınız. Etibarlı Xidmət Təchizatçısının (TSP-Trust Service Provider) bir növü olan ST-lər əsas təhlükəsizliyi təmin etmək üçün etibarlı kimi qəbul edilən və lazımı rəqəmsal sertifikatları təmin edə bilən üçüncü tərəf təşkilatlarıdır. Həm sənədi göndərən təşkilat, həm də onu imzalayan alıcı müəyyən ST-dən istifadə etməyə razı olmalıdır (9; 10).

Nəticə

Rəqəmsal İmza internet üzərindən onlayn əməliyyatlar zamanı ən təhlükəsiz məlumatlardan biridir. Rəqəmsal imza beynəlxalq ticarətdə mühüm alətə çevrilib. Digər müəssisələr də, ehtimal ki, kommersiya əməliyyatlarının artan faizində rəqəmsal imzalardan istifadə edəcəklər. Rəqəmsal imza

ənənəvi əlyazma imzanın hüquqi elementlərini təmin etdiyindən və rəqəmsal imzaların domen spesifik tətbiqindən asılı olmayaraq təkmilləşdirildiyindən, əsas diqqət həmişə autentifikasiya və məlumatların bütövlüyünün həyata keçirilməsi üzərindədir. Bundan əlavə, tədqiqatçılar tərəfindən xərcdən səmərəlilik, vaxtdan səmərəlilik, sənaye standartlarının tətbiqi, çeviklik və s. xüsusiyyətləri nəzərə alınır. Müştəri tələbləri gündən-günə artdıqca, obyekt yönümlü modelləşdirmədən istifadə edərək rəqəmsal imzaların tətbiqi üçün yeni üfüq açılacaq.

Ədəbiyyat

1. <https://www.ijircst.org/DOC/7-a-comprehensive-study-on-digital-signature.pdf>
2. (A Comprehensive Study on Digital Signature)
3. <https://www.scirp.org/pdf/16-2.20.pdf> (Research on Digital Signature Based on Digital Certificate)
4. <https://www.techtarget.com/searchsecurity/definition/digital-signature>
5. <https://www.docusign.com/how-it-works/electronic-signature/digital-signature/digital-signature-faq>
6. https://www.researchgate.net/publication/3227862_Digital_signatures
7. <https://www.naukri.com/learning/articles/digital-signatures/>
8. https://support.microsoft.com/en-us/office/digital-signatures-and-certificates-8186cd15-e7ac-4a16-8597-22bd163e8e96#__toc311530578
9. Computer Networks (Fifth Edition) Tanenbaum & Wetherall
10. <https://www.signix.com/blog/what-is-a-digital-signature>
11. <https://www.cisa.gov/uscert/ncas/tips/ST04-018>

Göndərilib: 01.02.2023

Qəbul edilib: 18.03.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/19/30-33>**Rəhim Vəliyev**

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

magistrant

vip.rehim@hotmail.com

VERGİ SİSTEMİNİN TƏNZİMLƏYİCİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Mövzunun əsas məqsədi bazar münasibətləri dövlətin öz iqtisadiyyatını idarə etmək və tənzimlənməsi prosesindən azad etməkdir. Buna görə də vergi siyasəti dövlətin maliyyə sisteminin vəziyyətinə təsir göstərməklə iqtisadi artımı şərtləndirən başlıca vasitələrdən hesab edilir. Vergilər iqtisadiyyata təsirin maliyyə iqtisadi sisteminin bir hissəsi olmaqla, dövlətin iqtisadi tənzimlənməsinin əsas aləti kimi çıxış edir. Vergi siyasəti bütövlükdə cəmiyyətin iqtisadi tərəqqisində dövlətin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi vasitəsi kimi müəyyən funksiyalar yerinə yetirir. Bu baxımdan sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməsi vergi mexanizmi vasitəsilə həyata keçirilir. Dövlət büdcəsi vergi siyasətinə əsaslandığına görə Azərbaycan Respublikasında hər il qəbul olunan büdcə haqqında qanun da vergi siyasətinə əsas qəbul olunur. Mövzuda vergi siyasətinin məqsədi, vəzifələri, funksiyaları, dövlət büdcəsi ilə qarşılıqlı əlaqəsi iqtisadi təhlil edilmişdir. Mövzunun praktiki əhəmiyyəti dövlətin vergi siyasəti iqtisadi inkişaf səviyyəsindən birbaşa asılı olduğu üçün qloballaşma şəraitində sosial-iqtisadi inkişafda müsbət dəyişikliklər də vergi siyasətinin təsiri ilə mümkündür.

Açar sözlər: vergi, maliyyə, tənzimləmə, intensivlik, büdcə

Rahim Valiyev

Azerbaijan State Agrarian University

master student

vip.rehim@hotmail.com

Regulatory features of the tax system

Abstract

The main purpose of the topic is that market relations do not exempt the state from the process of managing and regulating its economy. Therefore, tax policy is considered one of the main means of determining economic growth by affecting the state of the state's financial system. Taxes are part of the financial and economic system of influence on the economy and act as the main tool of the state's economic regulation. As a means of fulfilling the tasks facing the state in the economic progress of the society as a whole, the tax policy performs certain functions. In this regard, regulation of socio-economic development is carried out through the tax mechanism. Since the basis of the state budget is the tax policy, the law on the budget adopted every year in the Republic of Azerbaijan is also based on the tax policy. In the topic, the purpose, tasks, functions of the tax policy, interaction with the state budget were economically analyzed. The practical importance of the topic is that the tax policy of the state directly depends on the level of economic development of the country, and positive changes in socio-economic development in the conditions of globalization are also possible due to the influence of the tax policy.

Keywords: tax, finance, regulation, intensity, budget

Giriş

Vergi siyasəti maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi iqtisadiyyatın inkişafına təsirin konkret təzahürlərində özünü göstərir. Vergi siyasəti dövlətin maliyyə sisteminin vəziyyətinə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər: bəzi hallarda siyasi hadisələrlə əlaqədar iqtisadi artım üçün şərait

yaradılır, bəzən isə bu artım ləngiyə bilər. Bununla belə, vergitutmanın ümumi daxili məhsulun artımına təsiri haqqında fərqli fikirlər mövcuddur. Ümumiyyətlə, vergi siyasəti ölkənin milli sərvətlərinin yığılmasını və səmərəli istifadəsini stimullaşdırmağa yönəlir. Bəzi ədəbiyyatlarda vergi siyasətinin bütövlükdə cəmiyyətin iqtisadi tərəqqisi və müəyyən inkişaf mərhələsində dövlətin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi vasitəsi kimi funksiyalarına üstünlük verilir. Vergi siyasətinin vergi sisteminin parametrlərinin dəyişdirilməsi məsələlərində müxtəlif sosial qrupların maraqları arasında kompromis əldə etməkdə oynadığı rol da əhəmiyyətlidir. Bir sıra müəlliflərin fikrincə, dövlətin vergi siyasətinin mahiyyəti ümumi daxili məhsulun bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi prosesində sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməsinin dolayı üsulları vasitəsilə təzahür edir (Lapin, 2014: 54; Tyurina, 2013: 169).

Fikrimizcə, sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməsinin dolayı üsulları vergi mexanizmi vasitəsilə tətbiq edilməsi məqsədə uyğun olar.

Vergi siyasəti dövlətin maliyyə əsasını təmin etmək üçün ümumi daxili məhsulun bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi vasitəsi olan yığım mexanizmlərinin tənzimlənməsi və vergi yığımının təşkili ilə əlaqəli fəaliyyətlər vasitəsilə müəyyən edilir. Qloballaşma və inteqrasiya prosesləri şəraitində sosial-iqtisadi inkişafda və milli maraqların qorunmasında müsbət dəyişikliklər də vergi siyasətinin formalaşmasına ciddi təsir edir.

Qeyd edilənləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, vergi siyasətinin əsas vəzifəsi cəmiyyətin inkişafının hər bir mərhələsinə, dövlətin siyasi strukturuna və iqtisadi potensialına xas olan sosial-iqtisadi problemlərin həllindən ibarətdir. Məhz vergi tənzimlənməsi mexanizmi vasitəsilə dövlət iqtisadiyyatın real sektorunun inkişafına təsir göstərir.

Vergi siyasətinin məqsədini müəyyənləşdirərkən vergi siyasətinin səmərəli olmasına diqqət yetirmək məntiqlidir. Vergi siyasəti gəlirləri minimum xərclə səfərbər etmək üçün maksimum imkanın təmin edilməsini və məqsədlərə çatmağın yollarını əhatə edir. Odur ki, vergi siyasətinin məqsədlərinə nail olmaq üçün müəyyən üsulları, alətləri və vasitələri tətbiq etmək lazımdır ki, onların vasitəsilə iqtisadiyyatın inkişafına və xüsusən də real sektora tənzimləyici təsir həyata keçirilir. Effektiv vergi sisteminin qurulması üçün dövlətin balanslaşdırılmış vergi siyasəti həyata keçirilir ki, bu da uzunmüddətli perspektivdə vergitutma sistemini təsərrüfat subyektləri üçün vergi yükünün optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsinə, eyni zamanda dövlətin fiskal maraqlarına riayət etməyə istiqamətlənir (Aleskerova, 2016:27).

Bundan əlavə, vergi münasibətlərinin uyğunlaşdırılması istiqamətində vergi siyasəti ayrı-ayrı sahələrin və iqtisadi fəaliyyət növlərinin əldə etdikləri gəlirlər baxımından iqtisadi inkişafın müxtəlifliyinin aradan qaldırılmasına yönəldilir. Vergi ödəyicilərinin və dövlətin hüquq, vəzifə və öhdəliklərinin bərabərliyinin təmin edilməsi vergi subyektlərinin qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyət və öhdəliklərinin məcburi əlaqəsinə, habelə vergitutmanın ümumi qəbul edilmiş prinsiplərinə riayət edilməsinə yönəlmiş vergi siyasətinin aparılması yolu ilə həyata keçirilir.

Vergilərin fiskal və tənzimləyici funksiyaları təsiredici mənasına görə əsasdır. Fiskal funksiya bütün səviyyələrdə büdcələrin gəlir komponentini təmin etmək üçün vergi gəlirlərinin səfərbər edilməsində özünü göstərir. Vergilərin bu funksiyası cəmiyyətin bazar tərəfindən təmin edilə bilməyən mallara olan tələbatını ödəmək üçün sosial məhsulun bir hissəsinin mərkəzləşdirilməsi zərurəti ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, vergilərin fiskal məqsədi onların tənzimləyici komponentinin mövcudluğunu istisna etmir (İmran, 2019: 4).

Vergilərin tənzimləyici funksiyasının mövcudluğunun obyektivliyi onda özünü göstərir ki, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi onları təsis edən dövlətin iradəsindən asılı olmayaraq həyata keçirilir. Odur ki, yeni vergilərin tətbiqi və digərlərinin ləğvi, yaxud vergi dərəcələrinin dəyişdirilməsi və vergi güzəştlərinin tətbiqi yalnız fiskal məqsədlərlə həyata keçirilir, vergi ödəyicilərinin transformasiya dəyişikliklərinə reaksiyası nəticəsində iqtisadiyyatda müəyyən tənzimləyici effekt müşahidə olunur (Kəlbəyev, 2005: 249).

Vergi tənzimlənməsi özünəməxsus üsul və vasitələrdən istifadə etməklə maddi və maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadəyə nail olmağa, investisiya və sahibkarlıq fəaliyyətini

aktivləşdirməyə, ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin, əhali təbəqələrinin maraqlarını əlaqələndirməyə imkan verir (Rzayev, 2013: 342).

Vergi tənzimlənməsi vergi mexanizminin və dövlət sektorunun ən dinamik və mobil elementlərindən biridir. Vergi idarəetməsi, burada vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi prosesinə operativ müdaxilənin iqtisadi tədbirləri sistemində əsaslanır.

Vergi tənzimlənməsini, müəyyən sosial və iqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün vergi sisteminin və vergi mexanizminin parametrlərinin dəyişdirilməsinə yönəlmiş dövlət orqanlarının hərəkətlərinin məcmusu kimi başa düşmək olar. İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi vergi mexanizminin əsas elementi kimi, dövlətin iqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə və dövlətin iqtisadi inkişafının stimullaşdırılmasına yönəlmiş uzunmüddətli strateji hədəflərinin əsasını təşkil edir.

Bütün səviyyələrdə büdcəyə vergi daxilolmalarının fiskal səmərəliliyi, eləcə də bütövlükdə vergi sisteminin səmərəliliyi müəyyən meyarlardan istifadə etməklə qiymətləndirilə bilər. Hesablamaların köməyi ilə seçilmiş vergitutma formalarının dövlətin büdcə ehtiyatlarını subyektlərə təzyiq göstərməyəcək şəkildə formalaşdırmaq qabiliyyəti müəyyən edilir. Vergi daxilolmalarının səmərəliliyinin müəyyən edilməsi meyarlarını onunla əsaslandırmaq olar ki, vergitutmanın təşkilinin fiskal prinsipləri iqtisadi tsiklin fazasından asılı olaraq avtomatik dəyişikliklərin mümkünlüyünü və vergitutmanın yetərliyi özündə ehtiva edən vergitutmanın elastikliyinə qədər azaldılır.

Vergilərin iqtisadiyyatın real sektorunun inkişafı üçün kifayət qədər təsirli alət olduğunu əsas götürərək, onların tənzimləmə imkanlarına etinasız yanaşma vergi yükünün artmasına, sosial ziddiyyətlərin kəskinləşməsinə, işgüzar fəallığın azalmasına səbəb ola bilər. Bu nəticələr həm cəmiyyət, həm də dövlət üçün kifayət qədər dağıdıcı ola bilər. Bazar iqtisadiyyatının səmərəli inkişafı tələblərinə maksimum cavab verən iqtisadi subyektlər tərəfindən istehsal olunan əlavə məhsulun bir hissəsinin geri alınmasının vergi formalarına yeni yanaşmalar tələb edir (Kəlbəyev, 2012: 217).

Deməli, dövlətin sosial-iqtisadi inkişafının intensivliyi vergi siyasətinin nə dərəcədə mütərəqqi olmasından, real sektora vergi təsirinin müəyyən formalarının, üsullarının, alətlərinin və vasitələrinin tətbiqi ilə bağlı qərarların nə dərəcədə əsaslı olmasından asılıdır.

Nəticə

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq aşağıdakı ümumiləşdirmələr aparmağa imkan verir:

1. Vergi mexanizmi vergi sisteminin inkişafı üçün həm büdcə sistemi səviyyələrində vergilərin tərkibinə, həm də vergi dərəcələrinə görə müəyyən parametrlər müəyyən edir. Vergi alətlərinin tətbiqi ilə dövlətin vergi tənzimlənməsi yolu ilə ictimai təkrar istehsalın hansı mərhələlərinə təsir etməsindən asılı olmayaraq, iqtisadiyyata təsir həyata keçirilir;

2. Səmərəsiz vergi tənzimlənməsinin problemlərindən biri vergi qanunvericiliyinə tez-tez dəyişikliklərin edilməsinin mənfə təcürbəsidir. Bu, vergidən yayınmağa zəmin yaradır və vergi inzibatçılığının keyfiyyətini aşağı salır;

3. Təcürbədə vergitutmanın tənzimləyici vasitələrindən daha çox fiskal üsullardan istifadə edilir. Bu o deməkdir ki, dövlət iqtisadi proseslərin tənzimlənməsinə deyil, ilk növbədə büdcə gəlirlərinin formalaşmasına diqqət yetirir;

4. Vergi siyasətinin iqtisadiyyatın real sektoruna tənzimləyici təsirinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində meyarların müəyyənləşdirilməsi zəruridir;

5. Vergi siyasətinin iqtisadiyyatın real sektoruna tənzimləyici təsirinin təkmilləşdirilməsi vacibdir. Bu məqsədlə kapital tutumlu sahələrin iqtisadi potensialını artıracaq əsas vəsaitlərə investisiyaların stimullaşdırılması üçün güzəştli vergitutmanın tətbiq edilməsi;

6. İnnovativ tədbirlərin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş investisiyaların stimullaşdırıcı təsirini artırmaq üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi; güzəştli vergitutma sistemindən istifadə edən subyektlərin fəaliyyətinə daimi nəzarətin həyata keçirilməsi;

7. Vergi güzəştlərinin verilməsinin məqsədəuyğunluğunu əsaslandırmaq və onların təyinatına uyğun istifadəsinə nəzarət etməklə onların sosial və tənzimləmə səmərəliliyinin artırılması zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Lapin, V. (2014). *Munus tributum est in progressu socio-oeconomico societatis. Moscoviae. Acta mercatura Volga et oeconomica. No. 2. p.53-63.*
2. Tyurina, Yu. (2013). *Problemata methodologica et practica potentiae regionis taxandae tributi. Orenburg. Nuntii rei publicae Universitatis Agrariae Orenburg. No. 6(44), p.167-170.*
3. Aleskerova, Yu. (2016). *Mechanismus fiscalis socialis-oeconomicus status. Moscoviae. Oeconomici Moscuae studiosi. 150 p.*
4. İmran, Q. (2019). *Vergi siyasəti və iqtisadi artım. Bakı, 10 s.*
5. <https://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/195%20vergi%20siyaseti%20yeni%282%29.pdf>
6. Kəlbəyev, Y. (2005). *Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. (Monoqrafiya). Bakı: Elm, 468 s.*
7. Rzayev, P. (2013). *İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi mexanizminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri. Monoqrafiya. Bakı. "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı, 392 s.*
8. Kəlbəyev, Y. (2012). *Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı: Dərslük. "Elm", 488 s.*

Göndərilib: 04.01.2023

Qəbul edilib: 12.03.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/19/34-38>

Mirjavid Miriyev
Baku State University
master student
miriyev.mm@mail.ru
UOT 34; 341

THE MAIN PRINCIPLES OF FOOD SAFETY LAW OF EUROPEAN UNION

Abstract

Food security is considered to be one of the most serious problems that concern the countries of the world in the context of increasing modern global threats. One of the important tasks ahead here is to solve the food problems of the growing world population in a sustainable and stable way for the long term. In this article, the establishment of the principles of food safety in the legislation of the European Union, the importance of the principles for human life is discussed. The application of risk analysis and precautionary principles as the main principles of food safety in the national legislative systems of the member states, as well as in the legislation of the Republic of Azerbaijan, is one of the main conditions for ensuring food safety.

Keywords: *food safety, the concept of “farm-to-fork”, risk analysis, risk assessment, risk communication, precautionary principle, transparency principle*

Mircavid Miriyev
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
miriyev.mm@mail.ru
UOT 34; 341

Avropa İttifaqında ərzaq təhlükəsizliyi hüququnun əsas prinsipləri

Xülasə

Ərzaq təhlükəsizliyi müasir qlobal təhlükələrin artdığı bir şəraitdə dünya dövlətlərini narahat edən ən ciddi problemlərdən biri hesab olunur. Burada qarşıda duran mühüm vəzifələrdən biri artmaqda olan dünya əhalisinin ərzaq problemlərinin uzunmüddətli dövr üçün davamlı və sabit formada həll edilməsidir. Bu məqalədə ərzaq təhlükəsizliyinin prinsiplərinin Avropa İttifaqının qanunvericiliyində təsbit olunması, insan həyatı üçün prinsiplərin əhəmiyyətindən bəhs edilmişdir. Ərzaq təhlükəsizliyinin əsas prinsiplər kimi riskin təhlili və ehtiyat prinsiplərinin üzv dövlətlərin milli qanunvericilik sistemlərində, həmçinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində tətbiqi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün əsas şərtlərdəndir.

Açar sözlər: *ərzaq təhlükəsizliyi, “tarladan süfrəyədək” konsepsiyası, riskin təhlili, riskin qiymətləndirilməsi, riskin idarə olunması, riskin kommunikasiyası, ehtiyat prinsipi, şəffaflıq prinsipi*

Introduction

Food is one of the major necessities for a human being to survive. Because food is among basic needs of mankind, effective food safety is a policy area everyone has a stake in. The physiological need to eat every day makes access to healthy food crucial for every citizen's life and well-being. This is why food safety has turned into global problem for mankind civilization. Food safety regulation affects us directly and continuously.

Food safety refers to the proper food handling procedures applied during food preparation, processing, storage, and distribution of the products you deal with food business. **The food production life cycle starts from agriculture to packaging of finished products and delivery to the consumer's table. Food safety practices can help detect and control food safety risks, and**

contribute to economic prosperity, food security, and continuous and sustainable development. The many benefits of food safety in various aspects of life prove why food safety is important for everyone.

The concept of “farm-to-fork” (or farm-to-table) food safety is well-known in the food industry. This concept tells us that **food safety should be observed right from the beginning when raw foods are just being produced up until the finished product reaches the consumer.**

Food safety is the only area of risk regulation where a comprehensive risk analysis model has been introduced not only by international trade agreements, but also by EU legislation, as one of the general principles governing policy. This article analyses the scope of application of risk analysis and the precautionary principle in EU food safety regulation.

So “Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council” laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety was adopted on the 28th of January 2002. These are the two core elements of the food policy established by the General Food Law, introducing the precautionary principle and risk analysis as general principles of food law and creating the European Food Safety Authority as part of the scientific institutional framework (Szajkowska, 2012: 25).

Some of the main purposes for adoption of this regulation are following:

-To guarantee a high level of protection of human life and health and the protection of consumers' interests. Also guarantee fair practices in food trade, taking into account animal health and welfare, plant health and the environment

-To ensure free movement of food and feed manufactured and marketed in the Union, in accordance with the General Food Law Regulation

-To facilitate global trade of safe feed and safe, wholesome food by taking into account international standards and agreements when developing Union legislation, except where this might undermine the high level of consumer protection pursued by the Union (2).

It is necessary to establish the general principles upon which food and feed may be traded and the objectives and principles for the contribution of the Union to developing international standards and trade agreements.

The scientific and technical basis of Union legislation relating to the safety of food and feed should contribute to the achievement of a high level of health protection within the Union. The Union should have access to high-quality, independent and efficient scientific and technical support.

The General Food Law Regulation establishes the principle of risk analysis in relation to food and feed. According to the Article 6 of the Regulation in order to achieve the general objective of a high level of protection of human health and life, food law shall be based on risk analysis except where this is not appropriate to the circumstances or the nature of the measure (2).

Risk analysis principle establishes the structures and mechanisms for the **scientific and technical evaluations**, which are undertaken by the **European Food Safety Authority**. The Union has been at the forefront of the development of risk analysis principles and their subsequent international acceptance (3).

Food law is based on the three inter-related **components of risk analysis**: risk assessment, risk management, risk communication.

The first component of the principle of risk analysis is risk assessment. **Risk assessment** must be undertaken in an independent, objective and transparent manner based on the best available science. This scientifically based process consists of four steps. These are hazard identification, hazard characterization, exposure assessment and risk characterization. Here "hazard" means a biological, chemical or physical agent in, or condition of, food or feed with the potential to cause an adverse health effect.

The second component is risk management. The article 3 of this Regulation gives the definition of "risk management". "Risk management" is the process, distinct from risk assessment,

of weighing policy alternatives in consultation with interested parties, considering risk assessment and other legitimate factors, and, if need be, selecting appropriate prevention and control options.

Risk management means the process of weighing policy alternatives in the light of results of a risk assessment and, if required, selecting the appropriate actions necessary to prevent, reduce or eliminate the risk. In the risk management phase, the decision makers need to consider a range of other information in addition to the scientific risk assessment. These include, for example: most effective risk reduction actions depending on the part of the food supply chain where the problem occurs, feasibility of controlling a risk, socio-economic effects, environmental impact, a wide range of other factors legitimate to the matter under consideration (3).

So Risk management shall take into account the results of risk assessment, and in particular, the opinions of the European Food Safety Authority, other factors legitimate to the matter under consideration and the precautionary principle in order to achieve the general objectives of food law.

Risk communication is the third component of the principle of risk analysis. According to the Article 3 of the Regulation "risk communication" means the interactive exchange of information and opinions throughout the risk analysis process as regards hazards and risks, risk-related factors and risk perceptions, among risk assessors, risk managers, consumers, feed and food businesses, the academic community and other interested parties. This also includes the explanation of risk assessment findings and the basis of risk management decisions (2).

The General Food Law contains in Article 7 a definition of the precautionary principle. This is the first time the principle has been defined in Union law. Previously, the application of the precautionary principle to different areas of Union activity was based on the Treaty, which only adopts the principle, without determining conditions of putting it into practice (2; Szajkowska, 2012: 56-57).

The precautionary principle enables decision-makers to adopt precautionary measures when scientific evidence about an environmental or human health hazard is uncertain and the stakes are high. It first emerged during the 1970s and has since been enshrined in a number of international treaties on the environment, in the Treaty on the Functioning of the European Union and the national legislation of certain Member States (4).

At the Article 7 of the General Food Law the precautionary principle refers to specific situations where:

- there are reasonable grounds for concern that an unacceptable level of risk to health exists
- the available supporting information and data are not sufficiently complete to enable a comprehensive risk assessment to be made.

When faced with these specific circumstances, decision makers or risk managers may take measures or other actions based on the precautionary principle, while seeking more complete scientific and other data. Such measures have to comply with the principles of non-discrimination and proportionality and should be provisional until the time when more comprehensive information concerning the risk can be gathered and analysed.

According to the Regulation Precautionary principle in specific circumstances where, following an assessment of available information, the possibility of harmful effects on health is identified but scientific uncertainty persists, provisional risk management measures necessary to ensure the high level of health protection chosen in the Community may be adopted, pending further scientific information for a more comprehensive risk assessment (2).

So the precautionary principle is part of the risk analysis methodology. It allows decision makers to act without having to wait until the reality and seriousness of risk to health are fully demonstrated. The principle is a provisional risk management tool, "pending further scientific information for a more comprehensive risk assessment" (2). The principle is closely connected to risk assessment and should be preceded by a comprehensive evaluation of possible risks to human health based on the most recent scientific information (Szajkowska, 2012: 57).

The precautionary principle divides opinions. To some, it is unscientific and an obstacle to progress. To others, it is an approach that protects human health and the environment. Different

stakeholders, experts and jurisdictions apply different definitions of the principle, mainly depending on the degree of scientific uncertainty required for the authorities to take action. Although most experts agree that the precautionary principle does not call for specific measures (such as a ban or reversal of the burden of proof), opinions are divided on the method for determining when to apply precautionary measures. The application of the precautionary principle presents many opportunities as well as challenges. The precautionary principle is closely linked to governance. This has three aspects: risk governance (risk assessment, management and communication), science-policy interfaces and the link between precaution and innovation (7).

Food safety and protection of consumer interests are of great concern to the general public, non-governmental organizations, professional associations, international trading partners and trade organizations. Therefore, transparency of decision-making is of paramount importance. The General Food Law Regulation provides for the mechanisms necessary to increase consumer confidence in food law:

-Effective public consultations during the preparation, evaluation and revision of food and feed law

-Obligation on public authorities to inform the general public, where there are reasonable grounds to suspect that a food or feed may present a risk for human or animal health (6).

Protection of consumers' interests was determined at the Article 8 of Regulation. The aim of food law at the protection of the interests of consumers is to provide a basis for consumers to make informed choices in relation to the foods and consumers. According to the regulation the main aim is to prevent fraudulent deceptive practices, the adulteration of food and other practices which may mislead the consumer (5).

Principles and standards of general food law were also identified in national legislation of the Azerbaijan Republic. The Decree on Additional measures related to the improvement of the food safety system was signed by the President of the Republic of Azerbaijan. As a continuation of the measures taken, providing the country's population with safe and quality food products, further increasing the efficiency of the food product safety control system has been determined as one of the main tasks for the coming period. For the Decree it is necessary to improve the legislative framework in this field in the intended target country, fully adapt national standards to international requirements and deepen cooperation with international organizations.

Development and implementation of the control system and mechanisms in accordance with the level of risk carried by the product at all stages of food production based on the "from field to table" principle is a basis priority direction of state program (3).

Conclusion

Finally the Law on Food Safety, adopted by the Milli Majlis of the Azerbaijan Republic in 2022 and came into force on January 1, 2023.

The main principles of food safety were also identified at the articles 6, 7 and 8 of this Law. Basic principles of food safety are analysis of risks with scientific evidence, application of temporary measures to prevent a possible threat to life, health and protection of consumer rights in the field of food safety.

It is expected that the new Law will strengthen the legal framework of the food safety system and play an important role in protecting the life and health of citizens.

References

1. Szajkowska, A. (2012). Regulating food law. The Netherlands.
2. Regulation (EC) No 178/2002
3. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32002R0178&from=EN>
4. https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/general-food-law/food-law-general-principles_en
5. Treaty on the Functioning of the European Union

6. https://lexparency.org/eu/TFEU/ART_191/
7. Degree of the President of the Republic of Azerbaijan
8. <https://e-qanun.az/framework/34810>
9. The law on food safety of the Azerbaijan Republic
10. <https://e-qanun.az/framework/49857>
11. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA\(2015\)573876](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA(2015)573876)

Received: 24.01.2023

Accepted: 09.03.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/19/39-42>**İlahə Rüstəmovə**

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

magistrant

ilaha-2023@mail.ru

KADRLARIN İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ İNNOVATİV TEKNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ

Xülasə

Bu məqalədə iş yerlərində kadrların idarə olunmasında informasiya texnologiyalarından istifadə sahələri araşdırılmışdır. Məqalədə müəssisələrdə işə qəbul, kadr tapılması üçün internet texnologiyalarından istifadə, işçi haqqında məlumatların istənilən zamanda əldə edilməsi üçün toplanması və s. funksiyalarının tam zamanında və əskiksiz tamamlanması üçün manual müdaxilələr yetərsiz qaldığı üçün internet və informasiya texnologiyalarından istifadə olunmasının zaman və maddi itkilərə yol verilməməsi baxımından önəmli yer tutmasından bəhs edilmişdir. Rəhbərlərin və işçilərin innovativ texnologiyalara münasibətləri və texnoloji dəyişikliklərin baş verməsi ilə kadrların idarə edilməsində necə dəyişiklik yaşandığından söz açılmışdır. Edilən araşdırmalar nəticəsində gəlinən nəticəyə əsasən innovativ texnologiyalar ilə kadrların idarə edilməsi arasında müsbət bir münasibət olduğu deyilə bilər. Tədqiqatın əsas obyektinə texnologiya ilə müəssisələrdə idarəetmə arasında uyğunluğu araşdırmaqdır.

Açar sözlər: kadrların idarəsi, verilənlər, internet, texnologiya, kompüter

İlahə Rüstəmovə

Azerbaijan State Oil and Industry University

master student

ilaha-2023@mail.ru

Implementation of innovative technologies in the management of staff

Abstract

This article examines the use of information technologies in the management of personnel at workplaces. In the article, the use of Internet technologies for employment in enterprises, recruitment, collection of information about employees at any time, etc. it was mentioned that the use of internet and information technologies is important in terms of avoiding time and financial losses, as manual interventions are insufficient for the timely and complete completion of its functions. The relationship of leaders and employees to innovative technologies and how changes in personnel management are experienced with the occurrence of technological changes are discussed. Based on the results of the research, it can be said that there is a positive relationship between innovative technologies and personnel management. The main object of the study is to investigate the compatibility between technology and management in enterprises.

Keywords: personnel management, data, internet, technology, computer

Giriş

Texnologiya günü-gündən inkişaf edir və dəyişir. Texnologiyanın sürətlə inkişaf etməyi müəssisələrin həm struktur cəhətdən, həm də funksional olaraq fəaliyyətinə təsir edir. Həmçinin bu təkmilləşmə bir çox işin aradan qalxmasına, yeni işlərin də meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Texnologiyanın gündəlik həyatımızdakı önəmi, ünsiyyətin artması iş yerlərinin texnologiya ilə bağlantısını vacib edir. İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin əksəriyyətində daima innovativ texnologiyalardan qabaqcıl şirkətlərdə işçi hazırlığı üçün də istifadə edilir. İnnovativ metodlar vasitəsilə kadrların hazırlanması uzunmüddətli və gələcəkdəki fəaliyyəti təmin edəcək kadrların

formalaşmasında müstəsna rol oynayır. Rabitə texnologiyalarında baş verən inkişafın kompüter arxitekturasına inteqrasiyası sayəsində verilənlərin ötürülməsi və paylaşılması ilə bağlı aparılan araşdırmalar nəticəsində kompüter şəbəkələri, iş şəbəkələri və ya biznes proqramlarında geniş tətbiqi ilə şəbəkələr adlanan strukturlar aşkar edilmişdir (Chruden, Sherman, 2006: 63). Kompüter şəbəkəsi anlayışını bir az daha izah etmək üçün “bir çox kompüter mühitində yerləşən aparat, proqram təminatı və məlumat mənbələrinin hər cür potensial kompüter istifadəçilərinə çoxməqsədli xidmət göstərmək üçün istifadəyə verildiyi şəbəkə” kimi təyin etmək olar. Şirkətlədəki ofis işçiləri öz fayllarını paylaşa, bir-biri arasında mesaj və faks göndərə və ya kompüterlər şəbəkəyə qoşulubsa, ümumi printerdən çap çıxara bilər. Məsələn; Şirkətdaxili iş elanları paylaşılan bir faylın bütün şirkət işçilərinin daxil ola biləcəyi fayl paylaşma sahəsində saxlandığını düşündüyümüz zaman işçilərə ayrıca məlumat verməyə ehtiyac olmayacaq, mövzuyla maraqlanan işçilər arasında məlumat ala biləcəklər. Texnologiyadakı dəyişmələrin səbəb olduğu yeni peşələr və işlər müxtəlif ixtisaslı iş gücünü tələb edir. Yeni işləri yerinə yetirə biləcək bacarıqda iş gücünü təmin etmək asan deyildir. Texnologiyanın təkmilləşməsi səbəbi ilə meydana çıxan dəyişikliklər və onların yaratdığı çətinliklər kadrların planlanması, personalların seçilməsi və təmini, öyrətmə və inkişaf, performansın dəyərləndirilməsi, əmək haqqı hesablanması kimi önəmli məsələlərə böyük ölçüdə təsir edir. Və bununla personal təsərrüfə saxlanmağa çalışarkən digər bir tərəfdən yeni iş yerlərinin meydana çıxmasına səbəb olur. Yeni yaranan iş yerləri ilə cəmiyyətdə, müəssisələrdə, idarəetmədə və kadrlarla bağlı məsələlərdə böyük dəyişikliklər yaranır. İnsan resursları üçün hazırlanmış tətbiqi proqramlar vasitəsilə bu əməliyyatları güvənli dəyərləndirmək olar:

- işçi seçimi və təmini
- işçilərə aid məlumatların saxlanması və arxivlənməsi
- işçilərin öyrədilməsi və inkişaf ehtiyacının qarşılınması
- təltif olunma yaxud işdən çıxarılma əməliyyatları

Verilənlər, verilənlər bazası və verilənlər anbarı. Verilən və informasiya terminləri qarışdırılır. Verilənlər, rəqəmsal və ya qeyri-rəqəmsal, məlumat halına salınmış və həllə nail olmaq üçün kompüterləşdirilmiş bütün növ müşahidələr, qavrayışlar və mesajlara aiddir (Johnson, 2020: 373). Yəni biliyin xam formasıdır. İnsan Resurslarının idarə edilməsi baxımından işçilərin şəxsi məlumatlarının saxlandığı faylların hər bir səhifəsi məlumat sayıla bilər. Başqa bir misal gətirək, işə qəbul ərizələrində şirkət namizədləri bazasındakı hər bir CV sistem üçün məlumatdır. Verilənlər anlayışına münasibətdə verilənlər anbarı anlayışına toxunmaq lazımdır. Biz verilənlər bazasını başlıq və ya mövzu altında toplana bilən və özlüyündə sistematik olan məlumat toplusu kimi təsvir edə bilərik. Məlumat anbarları müəssisələrin ehtiyac duyduqları məlumatları əlçatan və təhlükəsiz mühitdə saxlamaq ehtiyacına cavab verən məhsullardır ki, lazım olduqda istifadə olunsun (Cohen, Jaffee, 2005: 43).

İşçi tapmaq üzrə İnternet/İntranet texnologiyası

Müəssisədə işçi ehtiyacı yarandıqdan sonra ehtiyacın şirkət daxili yaxud xaricdən təmin edilməsi ilə bağlı proses başlayır. Faydalı bir personel seçiminin məqsədi; İşə və təşkilata ən uyğun namizədi tapmaqdır. Kadr seçimi tədbirlərinin effektivliyi işin tələb etdiyi keyfiyyətlərə və işə götürüləcək insanın uğur qazanma ehtimalının yüksək olmasına əsaslanır.

İntranet texnologiyası nədir?

İntranet – müəssisədaxili və ya müəssisəxarici müstəqil telekommunikasiya şəbəkəsidir. İntranet şəbəkəsi İnternetdən asılı deyildir, ayrıca fəaliyyət göstərir və müəssisə üçün bir növ “daxili internet” rolunu oynayır (Rəhimli, 2011: 21).

İntranet şəbəkələri bir qayda olaraq kənar müdaxilələrdən və icazəsiz daxil olma cəhdlərindən mühafizə edilir. Bu da İntranet şəbəkəsinin sırf müəssisənin daxili istifadəsi üçün nəzərdə tutulması ilə əlaqədardır (Coronel, 2018: 20)

İntranet şəbəkəsi müəssisədaxili rabitə ehtiyaclarını yüksək keyfiyyətlə qarşılamağa imkan verən daxili telekommunikasiya xidmətlərinin tətbiqi və istifadəsini mümkün edir. Bu sırada şəbəkə

üzərindən daxili telefoniya, video-konfrans rabitəsi, məlumatların və sənədlərin mübadiləsi xidmətlərini göstərmək olar.

Beləliklə, demək mümkündür ki, İntranet şəbəkəsi yaratdığı telekommunikasiya imkanları sayəsində böyük müəssisələr üçün İnternetdən istifadə xərclərini optimallaşdırmağa və ümumən vəsaitlərə qənaət etməyə şərait yaradır.

Şirkət daxili işçi seçimi

Şirkət daxili işçi seçimi lazımı personalın şirkətdəki mövcud işçilərin arasından seçilməsi. Əvvəllər şirkətdaxili iş elanları üçün işçilərin ən çox və ortaq işlətdiyi məkanlarda kağız elanlardan istifadə olunurdu. Hal-hazırda isə öz aralarında komputer şəbəkələri olan, bu şəbəkələr üzərindən intranet ortamında məlumat paylaşa biləcəkləri paylaşım sistemlərini işlədən müəssisələr personalı şirkət daxilindən seçərkən intraneti tərcih edir. Bu sistem namizədlərə elektronik olaraq müraciət edə bilmək imkanı yaratdığına görə uzun formalar doldurmaq əvəzinə sadəcə sicil nömrəsi və ya ad ilə namizədin paylaşmaq istədiyi şəxsi məlumatları müəssisənin məlumat sistemindən avtomatik alına bilər (Johnson, 2020: 356-387). Tələb olunan iş qabiliyyətinə malik namizəd daxili qaynaqlardan tapıla bilmədiyi yaxud daxili qaynaqların tərcih edilmədiyi vəziyyətlərdə xaricdən kadr axtarışına girildikdə müəssisələr bir çox problemlə qarşılaşa bilərlər. İş elanların paylaşılacağı yerlər düzgün seçilmədikdə həddən artıq müraciət ola bilər. Müraciətlər kağız formasında gəldiyinə görə onları dəyərləndirmək üçün kompüterə manual olaraq giriş etmək lazım gəlirdi. Bu da uyğun olmayan namizədlərə görə insan resurslarının iş gücünün və vaxt itkisinin artmasına səbəb olurdu. Ancaq hal-hazırda internet texnologiyasının bu sistemə inteqrasiyası vasitəsilə iş qəbul proseslərini bu sistemə daşımağa qərar verən şirkətlər bir dəfə tənzimləməklə standart olaraq gələn müraciətlərin sayından asılı olmayaraq, saniyələr içində dəyərləndirib, müəyyən etdiyi kriteriyalara görə filterləmə həyata keçirərək uyğun namizədləri daha tez ayırd edə bilərlər. Bundan əlavə, professional olaraq internetdə işə qəbul xidməti göstərən karyera saytları vardır (Keri, Pearlson, 2019: 242). Həmçinin şirkətlərdə özlərinin yaratdığı korporativ veb saytlar vasitəsilə namizədlərə çatı bilər. Bu metod geniş namizəd verilənlərə bazasına malik olmaqdan savayı, şirkətin veb saytına yönləndirilən namizədlərin şirkət haqqında ətraflı məlumatlar alması və bunun namizədlər üzərində yaxşı ilk baxış buraxması tərəfindən faydalıdır. Müəssisələr bu yolu seçdiklərində qurumsal veb saytlarından qəbul prosesini bu ikisi vasitəsilə ya da bunlardan biri ilə edə bilərlər:

- Elektron Poçt (e-mail): Elektron poçtu adi poçtdan fərqləndirən cəhəti onun sürətidir. İstifadəçilər internet vasitəsilə elektron poçt üzərindən informasiya göndərə və yaxud qəbul edə bilərlər. Bu metodda istifadəçilər, özlərinin istifadə etdikləri elektron poçtla şirkətin elektron poçt ünvanına düzəldikləri cv'ni göndərərək müraciət edirlər.

Nəticə

İstənilən təşkilatın ən əsas təməli və sərvəti insandır. Hər zaman təşkilatlar öz gücünü və əhatə dairəsini bildirmək istəyərkən, istehsalatının ölçüsü, satış həcmi, maliyyə potensialı və s. Haqqında deyil, işçilərinin sayı haqqında danışırlar. Güclü təşkilatlar ilk növbədə işçilərin potensialını maksimum dərəcədə artırmağa çalışır, onların mümkün qədər tam şəkildə işə qayıtması və intensiv inkişafı üçün hər cür şərait yaradır. Bacarıqları, yeni ideyaları olan işçilər təşkilatın uğurunun açarıdır. Bu uğurlu fəaliyyətinin vacib atributlarısa kadrların daimi inkişafı, onların idarə edilməsinə yeni yanaşmaların axtarışdır. Bu inkişafa təsir edən ən böyük amil innovativ texnologiyaların kadrların idarə edilməsində tətbiqidir.

Ədəbiyyat

1. Chruden, H., Sherman, A. (2006). Personel Management, Ter. Burhan Aykac. Ankara.
2. Cohen, S., Jaffee, C. (2005). "Using Performance Appraisal Systems to Increase Efficiency". trans. Zulah Kutes, "Productivity magazine, special issue III, 32, Ankara.
3. Rəhimli, R. (2011). Azərbaycan Dövlət Kadrlarının İdarə Edilməsi (Azərbaycan dövlət qulluğu sistemi). Ankara: Mədəniyyət Agentliyi nəşrləri,
4. Coronel, C., Kindle, E. Database systems: Design, implementation, management 013 Edition, p.18-23.
5. Johnson, D. (2020). Human Resource Information Systems Basics: Applications and future directions. October 2, fifth edition, p.356-387.
6. Keri, E., Pearlson. (2019). Managing and Using Information Systems: A Strategic Approach. December 5, 7th Edition, Kindle Edition, p.223-254.

Göndərilib: 05.01.2023

Qəbul edilib: 19.03.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/19/43-46>

Leyla Gasimova
Baku Oil and Energy College of ADNSU
leylaumid12345@gmail.com

AZERBAIJAN DURING HAYDER ALIYEV'S AUTHORITY

Abstract

Heydar Aliyev's name covers the entire period of state building, economic revival and progress of Azerbaijan in the conditions of the socio-political system. The activity of the national leader is closely related to the social and political life of the country. All this was reflected not only in his practical activities, but also in his philosophical view of the national development paradigm. The philosophical concept he created determined Azerbaijan's unique place in the modern world. Heydar Aliyev's ideas laid the foundation of national statehood in Azerbaijan. Heydar Aliyev created the ideological basis of the process of solidarity of world Azerbaijanis.

Keywords: *Heydar Aliyev, state independence, solidarity, economic development, national values*

Leyla Qasimova
ADNSU-nun nəzdində Bakı Neft və Energetika Kolleci
leylaumid12345@gmail.com

Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə Azərbaycan

Xülasə

Heydər Əliyevin adı ictimai-siyasi sistem şəraitində Azərbaycanın bütöv bir dövlət quruculuğu dövrünü, iqtisadi dirçəlişini, tərəqqisini əhatə edir. Ümumilli liderin fəaliyyət yolu ölkənin ictimai-siyasi həyatı ilə sıx bağlıdır. Bütün bunlar onun təkə əməli fəaliyyətində deyil, həm də milli inkişaf paradigmasına fəlsəfi baxışında öz əksini tapırdı. Onun yaratdığı fəlsəfi konsepsiya Azərbaycanın müasir dünyada özünəməxsus yerini müəyyənləşdirdi. Heydər Əliyevin ideyaları Azərbaycanda milli dövlətçiliyin əsasını qoydu. Heydər Əliyev dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi prosesinin ideoloji əsasını yaratdı.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, dövlət müstəqilliyi, həmrəylik, iqtisadi inkişaf, milli dəyərlər*

Introduction

During Heydar Aliyev's time, Azerbaijan was known beyond its borders. It is no exaggeration to say that he made a great leap in foreign policy by bringing the country out of political isolation. The voice of Azerbaijan was heard more and more loudly from the tribunes of prestigious international organizations, from the summit meetings of the heads of state, and was accepted as a member of international structures.

Heydar Aliyev helped to eliminate the uncertainty of the future, fear and suffering of his compatriots. Contrary to skeptics, he said that we will get out of this depression, we will get out of the general crisis, we will protect and strengthen national and state independence, we will improve the country's economy, we will improve people's material well-being, we will create a legal state and a democratic state. All worthy citizens of Azerbaijan share his unshakable belief that Azerbaijan will be a civilized and prosperous country today (Aliyev, 2019: 98).

Heydar Aliyev served Azerbaijan in the way that every person should serve his homeland - with all his intellectual power, with a caring attitude towards the nation's national history and moral values, with great enthusiasm for increasing the nation's national wealth. The great leader provided Azerbaijan and every citizen with a decent life. Only in this way could he achieve the love and

respect of the people. His entire life is a textbook example worthy of entering the annals of national history.

He knew the power of words and is therefore recognized as one of the best orators of his time, he studied the character of his people well, knew how to mobilize the power of the people for the implementation of national tasks. It would be fair to say that he was always distant from many of his compatriots, as well as from those who claimed power due to his relentless ambition.

Haydar Aliyev was able to bring peace to the country in extremely difficult conditions, to renew it, and to preserve all the best things achieved by the previous generations.

Life testifies: the one who does not pass the test - is humiliated, the one who can overcome himself - gains universal recognition. Haydar Aliyev passed serious tests both physically and socially. It was they who developed in them, along with courage and patience, a heightened sense of change, a sharp historical instinct. He was shrewd enough to foresee the beginning of the turning point and justify the need for further work accordingly.

Relying on the talent and wisdom of their leader, the people believed that Haydar Aliyev would use all his political experience to preserve stability, transform the country, and adequately respond to the challenges of the time. This is why people were willing to endure temporary hardships because they believed that they were participants in a process leading to a continuously better life.

Haydar Aliyev always measured everything that happened in the country with everything that happened in the world. In addition, he was never a prisoner of his own illusions. He saw the world in different ways, he surprisingly foresaw geopolitical changes, he did not jump to conclusions to understand where the world was going.

Haydar Aliyev saw how the world was changing and was ready to change with it as time required. There were no dogmas that he did not hesitate to revise from the point of view of today and the future. In this, he was far superior to all national politicians. He knew what he was leaving behind and therefore was not afraid of change.

In a certain sense, he was bigger than his country, which he loved with all his heart, and in fact, he gave it statehood and a future. Haydar Aliyev is a unique creator and cannot be compared with anyone else. Such people are very few in the history of mankind.

Haydar Aliyev is a prominent figure in the history of Azerbaijan in the 20th century. It is a living embodiment of the people's state thinking, a unique management school. Haydar Aliyev was the bearer of the great idea of independence - the idea of nationalism and statehood. The policy he pursued confirmed his insight, foresight, and strategic thinking. The ideas he brought to politics were the beginning of his return to his national roots, the awakening of national self-consciousness (Mehdiyev, 2015: 99).

Haydar Aliyev created the political, ideological and economic foundations of independent Azerbaijan statehood. The ideology of solidarity he put forward became the national support point of Azerbaijanis all over the world.

They rightly say: "Man is the master of his own destiny". This was Heydar Aliyev, a unique personality. His ideas have been and remain the main guide in the 21st century. Experts have assessed its role in modern geopolitics as an event of great importance. Prominent foreign politicians consulted him. He formed a fully justified political strategy for young independent states on the example of Azerbaijan (Nağıyev, Novruzov, 2018: 145).

Haydar Aliyev was able to put many of his ideas into practical implementation. As a result of the application of his ideas and practical experience, the 1990s became a turning point in the history of the post-Soviet states, accelerating the progress of history. Haydar Aliyev knew at what point it was necessary to force events in the building of an independent state, how to use the time factor.

His policy was balanced. He expressed the interests of all sections of society, created harmony in society, protected the rights and freedoms of citizens, and tried to harmonize their interests with the interests of the nation-state. The elements of this policy were liberalism in the economy, a synthesis of conservatism and liberalism in the ideology of Azerbaijanism, which arose from the specificity of the political philosophy.

Haydar Aliyev's name is associated with the concepts of "stability" and "progress". This was possible because he did not recognize frivolous improvisations in politics. Security, stability and progress were the essence of the state policy of the great leader Heydar Aliyev. He not only ensured stability in the country, but also ensured the continuity of an unshakable political course. Pragmatism in politics is the basis of Azerbaijan's development in the future. Politics is destiny, and Heydar Aliyev's life example is proof of that (Seyidzadə, 2019: 44).

Nature endowed Haydar Aliyev with rare qualities - promptness, uncompromisingness, self-assertion, the ability to determine the merits and capabilities of the people around him. He was distinguished by an incredibly strong memory: he could recall in minute details facts and events that happened many years ago and seemed insignificant to many. He remembered the names of people he met for a long time.

In general, it should be noted that the presence of a special memory is a characteristic characteristic of all outstanding people. Haydar Aliyev's unique thinking helped him in the implementation of state building plans. Only the creative understanding of the unity of intellect and memory provides a basis for understanding the greatness of Haydar Aliyev's deeds. Historical memory is a kind of great storehouse, without memory the independence of the people is impossible. There is little common language, little common territory, natural resources and economic potential do not solve everything. All this was not enough (Orudzhev, 2011: 125).

History is being made before our eyes. Historical memory preserves the names of people who played an invaluable role in the fate of their people. Haydar Aliyev is one of the rare national leaders who left an unforgettable memory.

Despite all his openness as a personality, Haydar Aliyev still remains a mystery to his contemporaries. Today, a lot is written about the phenomenon of Haydar Aliyev. The authors of these articles, brochures and books reveal his essence from different positions: as a citizen, personality and leader, as a person who embodies a whole era in the country's history. However, they all agree on one issue: Haydar Aliyev is the national treasure of the Azerbaijani people.

I believe that in these articles and books it was not possible to fully reveal the characteristic qualities of Haydar Aliyev, to fully illuminate his talent and brilliant personality. First, because it is extremely difficult. It is very difficult to create a political portrait of Haydar Aliyev that claims to be complete, only because it means trying to describe an entire era, and this is an extremely difficult task (Samedzade, 2016).

It is a fact that it is impossible to imagine the political processes going on in Azerbaijan and the entire post-Soviet space, perhaps in the whole world, outside of Haydar Aliyev's large-scale activities. However, this is only an expression of a certain phenomenon, and the main chain is the understanding of the essence of this phenomenon.

Attempts to understand the essence of the Haydar Aliyev phenomenon require researchers to focus on the philosophical component of his outlook.

Conclusion

Everyone knows that Haydar Aliyev was an extremely educated and highly erudition person. The quality of his is not a phenomenon separated from life. In it, the understanding of universal values, various philosophical currents and views was harmoniously combined with the system of national ideals cultivated by many generations of Azerbaijani intellectuals. That is why Haydar Aliyev was able to develop the concept of state building, in which many abstract problems of sociology and philosophy moved from the sphere of ideas and science to the level of practical politics (Самедзаде, 2016: 99).

In the 19th and 20th centuries, everything that was valuable in the works of prominent representatives of the Azerbaijani people, starting with Abbasgulu Agha Bakikhanov, Mirza Fatali Akhundzade and ending with Huseyn Javid, was embodied in the concrete concept of state building in Heydar Aliyev's philosophical vision.

In order to understand the importance of Heydar Aliyev's political struggle, it is necessary to analyze the background of various events, to understand the ideas that are the basis for interpreting his great plans for the organization of national life.

References

1. Aliyev, N. (2019). "Azərbaycan şahinləri", "Azərbaycan". "Azərbaycan" dergisi. № 12, 206 s.
2. Mehdiyev, R. (2015). XXI əsrdə milli dövlətçilik. Bakı.
3. Nağıyev, Ə., Novruzov, V., Allahverdiyev, H., Əlirzayev, Ə. (2018). Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı.
4. Seyidzadə, D. (2019). Əliyev Heydər Əlirza oğlu - görkəmli ictimai və dövlət xadimi, maarifçi. «Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası». Bakı.
5. Orudzhev, G. (2011). Geydar Aliyev i natsional'naya politika Azerbaydzhana. Baku.
6. Samedzade, E. (2016). Etapy bol'shogo puti. Ekonomika Azerbaydzhana za polveka, yeye realii i perspektivy. Baku.

Received: 03.01.2022

Accepted: 11.03.2023

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Məmməd Babazadə	
Enerji blokunun müxtəlif rejimlərdə tənzimlənməsi	7
Səbinə Məmmədova	
Virtualizasiya və onun bankda tətbiqi	12
Nəzrin Bayramzadə	
Narkomaniyaya qarşı mübarizədə media savadlılığı	16
Ayaz Teymurov	
Legal bases of relations between the European Union and the Republic of Azerbaijan in the field of air passenger transportation	19
Aydan Kocharlı	
Procedural aspects of public order and human rights in the field of environmental safety in the European Union	22
Bəxtiyar Kərimov	
Rəqəmsal imza və sertifikatlar	26
Rəhim Vəliyev	
Vergi sisteminin tənzimləyici xüsusiyyətləri	30
Mirjavid Miriyev	
The main principles of food safety law of European Union	34
İlahə Rüstəмова	
Kadrların idarə edilməsində innovativ texnologiyaların tətbiqi	39
Leyla Gasimova	
Azerbaijan during Hayder Aliyev's authority	43

İmzalandı: 27.03.2023
Formatı: 60/84, 1/8
H/n həcmi: 6 ç.v.
Sifariş: 628

---

aem.az saytında çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 12 510 63 99
e-mail: info@aem.az

